

1419

ZUN-S 412, 6, 5

Pup - upin

83

2-44

101811

1899

2011

2003

ԹԻՓԼԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

№ 158

ՎԻԼՀԵԼՄ ՀԱՌՈՓ

ՔԱՐԱԻՐՏ

ԹԱՐԳԱՐ

ՕՐ. Ը. Տ.-Ն.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Մոլդաւի վարդաննանցի

Молдавия, Вельям ул. д. № 7.

1899

83
—
44

3
44 *u*
ԹԻՓԼԻՍԻ ՀԱՅԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

№ 158

ՎԻԼՀԵԼՄ ՀԱՌԻՓ

ՔԱՐՍԻՐՏ

ԹԱՐԳՄ.

ՈՐ. Ը. Ց.-ն.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Գովստի Վարդանյանի

Тип. М. Вартанянца, Вельям, ул. д. № 7.

1899

Дозв. Цензурою. 17 Ноября 1898 г. Тифлисъ.

(242054)

21011-60 P

Եթէ պատահի մէկին ձվարցիայի միջով անցնել՝ նա լաւ կանէ ձվարցիալ՝դ ևս մտնէ, ոչ թէ նրա անտառը տեսնելու համար, չնայելով որ ոչ մի տեղ չէ կարելի տեսնել այնչափ բազմաթիւ հզօր և հրաշալի եղևնիներ, — այլ ծանօթանալու համար նրա բնակիչների հետ, որոնք սաստիկ զանազանում են շրջակայ ազգաբնակչութիւնից: Զվարցիալ՝դցիները իրանց հասակով բարձր են սովորական մարդկանցից, ունին լայն թիկունք և հսկայական կազմուածք: Պէտք է կարծել, որ եղևնու խէժի կազդուրիչ հոտը մանկութիւնից արդէն զարգացնում է նրանց կուրծքը, սրատեսութիւն է տալիս նրանց աչքերին և հովիտների ու դաշտավայրի բնակիչներին աւելի քաջ դարձնում: Եւ ոչ միայն իրանց բարձր հասակով և հսկայական կազմուածքով, այլ

և բնաւորութեամբ ու հագուստով նրանք սաստիկ զանազանուում են վերջիններից: Ամենից լաւ հագնուում են Բաղէնեան Զվարց-վալճի բնակիչները: Տղամարդիկ մօրուք են պահում. նրանց սև կապաները, բազ-մաթիւ մանր ծալքերով վարտիքները, կար-միր դուլպաները և սրածայր լայն եզրով գլխարկները թէև նրանց արտաքինը մի փոքր օտարոտի են դարձնում, բայց միև-նոյն ժամանակ պատկառելի կերպարանք են ներշնչում նորանց: Զվարցվալճի բնակիչ-ների գլխաւոր պարագմունքը ապակի շի-նելն է. բացի դրանից, նրանք չինում են նաև ժամացոյցներ, որոնք տարածուում են ամբողջ աշխարհում:

Անտառի միւս կողմում ապրում են նոյն ցեղին պատկանող ուրիշ բնակիչներ: Պարագմունքի տարբերութիւնը զարգացրել է նրանց մէջ ուրիշ բարքեր և սովորու-թիւններ: Նրանք պարագում են անտա-ռային գործով. կտրատում և տաշում են իրանց եղենիները, պատրաստած գերան-ները ուղարկում են Նահօլճ գետի վրայ-ով Նէկկար, իսկ այգտեղից էլ հօննոս գե-տի վրայով դէպի ցած: Հովանդիայում, նոյն-իսկ ծովի ափին, ճանաչում են չվարցվալճ-

ցիներին և նրանց մեծ-մեծ լաստերը: Նը-րանք իրանց լաստերով կանգ են առնում ամեն մի գետեզրեայ քաղաքում և հալար-տութեամբ սպասում են, որ գան իրանց գերանները գնեն: Ամենամեծ գերանները նրանք ծախում են շատ թանգ գնով հոլ-լանդացի վաճառականներին, որոնք գործ են ածում նաւաշինութեան համար: Այս մարդիկ վարժուել են թափառական խիտ կեանքի: Լաստերով ճանապարհորդելը նը-րանց համար դուարութիւն է, իսկ տուն վերադառնալը՝ տանջանք: Այս պատճառով էլ նրանց հագուստը այնքան խիտ կեր-պով զանազանուում է Զվարցվալճի միւս մասում ապրող ապակի շինողների հագուս-տից: Նրանց կապաները կարած են մուգ գոյնի քաթանից, կանաչ լայն կապերը անցնում են նրանց ուժեղ կրծքի վրայով. հագնում են սև կաշուց վարտիք, որի գրպա-նից միշտ դուրս պրծած են լինում մե-տաղեայ կանգունի ծայրերը: Սակայն ու-րիշների առաջ նրանց հալարտութեան և պարծանքի գլխաւոր առարկան նրանց կօ-շիկներն են. շատ կարելի է, որ աշխարհիս երեսին այդչափ մեծ-մեծ կօշիկներ ոչ մի տեղ չեն հագնում: Նրանք իրանց կօշիկ-

ների ծայրերը կարող են քառորդ արշին ծնկներից վեր բարձրացնել, և լաստապանները մինչև անգամ խոր ջրի մէջ ման են գալիս առանց իրանց ոտները թրջելու։

Չատ ժամանակ չէ անցել այն օրից, երբ այստեղի բնակիչները հաւատում էին, թէ անտառում ոգիներ կան, և միայն բաւական ժամանակ անցնելուց յետոյ նրանք թողին իրանց այդ նախապաշարմունքը։ Բայց զարմանալին այն է, որ անտառի ոգիներն էլ, որոնք, ըստ աւանդութեան, ապրում էին Չվարցվալ'դում, նոյնպէս զանազանում էին միմեանցից իրանց արտաքինով ու հագուստով։ Այսպէս, տեղացի բնակիչները պնդում էին, թէ Ապակիկը մի բարի և փոքրիկ ոգի է, $3\frac{1}{2}$ կանգուն բարձրութեամբ, որ երևում է մարդկանց զանազան կերպարանքով, ունենալով զըլխին սրածայր և լայն գլխարկ, և հագած կապայ, լայն վարտիք և կարմիր գուլբաներ։ Իսկ հոլլանդացի Միխէլը, որ իշխում է անտառի միւս կողմում՝ մի լայնաթիկունք հսկայ, է լաստապանի հագուստով։ Չատերը, որոնք իբր թէ տեսել էին նրան՝ հաւատացնում էին, որ երբէք չէին ցանկանայ իրանց փողով գնել այն հորթերը,

որոնց կաշիներից Միխէլի համար կօշիկներ են կարում։ «Միխէլի կօշիկները այնպէս ահագին են, որ մարդ կարող է մինչև գլուխը թաղուել նրանց մէջ», ասում էին նրանք և միևնոյն ժամանակ երգում, որ ամենևին չեն չափազանցնում։

Անտառի հէնց այս ոգիների և մի Չվարցվալ'դցի ջահէլ երիտասարդի մէջ պատահեց մի շատ զարմանալի արկած, որի մասին ես կամենում եմ պատմել ձեզ։

Չվարցվալ'դում ապրում էր մի այրի կին, Վառվառէ Մունկ անունով։ Նրա մարդը ամխապործ էր. ամուսնու մահից յետոյ կինը միևնոյն արհեստին վարժեցրեց իւր 16 տարեկան որդուն։ Ջահէլ Պետրոս Մունկը, որ բաւական խելօք մի տղայ էր՝ սկզբում դէմ չէր մօր ցանկութեան — հետեւ հօր արհեստին — քանի որ հօր կենդանութեան ժամանակն էլ նա ամբողջ շաբաթներով նստում էր ամխահորի մօտ, կամ բոլորովին սեւցած մրոտուած՝ ճանապարհ ընկնում դէպի քաղաք իւր ածուխը ծախելու։ Սակայն ամխապործը շատ ժամանակ ունի թէ՛ իւր և թէ՛ ուրիշների մասին մտածելու, և երբ Պետրոս Մունկը նստած էր լինում իւր ամխահորի առաջ՝ անտառի խո-

ըին լուծիւնն ու մութ ծառերը նորան մի անհասկանալի վիշտ և տխրութիւն էին պատճառում: Մի բան վիրաւորում, գրգռում էր նրան, բայց ինչ բան—իսկապէս նա ինքն էլ լաւ չէր կարողանում հասկանալ: Վերջապէս նա հասկացաւ իւր տխրութեան պատճառը, — դա նրա արհեստն էր: «Մնալ յաւիտեան սե ու միայնակ ածխագործ», ասում էր նա ինքն իրան. «կարող է արդեօք մի աւելի ողորմելի կեանք լինել, քան թէ իմը: Ուրիշ բան է ապակի կամ ժամացոյց շինող լինել, մանաւանդ երաժիշտ»: Ինչ դուրս կգայ նրանից, որ Պետրոս Մունկը կարող է լուացուել և զարդարուել, հագնելով իւր հօր թողած արծաթեայ կոճակներով շորերը, հագնել բոլորովին նոր կարմիր գուլբաները. ինչ դուրս կգայ նրանից, եթէ նրա յետեից եկող մէկը մինչև անգամ կմտածէ, «տեսնես ո՞վ է այս վայելչակալմ պատանին», և միևնոյն ժամանակ կնախանձի նրա կարմիր գուլբաներին և բարձր հասակին: Աւագ, հէնց որ կհասնի նորան, կնայի նրա երեսին՝ հաւանալան է որ ժպտալով կասէ ինքն իրան «էէ, այս մեր ածխալործ Պետրոսն է եղի»:

Անտառի միւս կողմի փայտահատներին նա նոյնպէս նախանձում էր: Երբոր անտառի այս հոկաները զալիս էին նրա գիւղը իրանց գեղեցիկ հագուստով, զարդարուած կոճակներով, շղթաներով, որոնց մէջ առ նուազն կէս փութ արծաթ էր լինում. երբոր նրանք ոտները լայն դրած, հպարտ դիրքով կանգնում էին և նայում պարողներին, հայհոյում հողանդերէն և հողանդացի նշանաւոր վաճառականների պէս ծխում Կեօլնում էր, որ աշխարհիս երեսին այդ մարդկանցից աւելի քախտաւոր մարդ չկայ: Իսկ երբ այս բախտաւորները կոխում էին ձեռները զրպանները և լիքը բռնով փող հանում, սկսում խաղալ՝ նրա աչքերը բոլորովին մթնում էին և նա տխուր սրտով քաշում էր տուն: Յաճախ նա տեսնում էր, ինչպէս այս պարոններից մէկը կամ միւսը մի գիշերում տանուլ էր տալիս աւելի՝ քան թէ նրա խեղճ մայրը կարողանում էր աշխատել ամբողջ տարուայ ընթացքում: Բայց ամենից աւելի նրան զարմացնում էին երեք փայտահատներ: Պետրոսը մինչև անգամ չգիտէր, այդ երեք հոգուց որի վրայ աւելի զարմանար: Նրանցից մէկը մի հաստ,

բարձրահասակ մարդ էր, կարմիր դէմքով, և շրջակայքում յայտնի էր իբրեւ առաջին հարուստը. նրան կոչում էին հաստափոր Նդեկիէլ: Նա տարին երկու անգամ շինութեան համար փայտ էր տանում Ամստերդամ, և ամեն անգամ նորան յաջողում էր ուրիշներից աւելի մեծ օգուտով ծախել, այնպէս որ մինչդեռ միւս լաստապանները ոտով էին տուն վերադառնում՝ նա միշտ միջոց էր ունենում կառքով վերադառնալ: Միւսը ձկարցվալ՝ դում ամենից երկար և նիհար մարդն էր, այդ պատճառով նրան կոչում էին «երկար ձիւրկէր»: Մունկը ամենից աւելի նախանձում էր նրա անսովոր համարձակութեան: Նա մինչև անգամ հակառակում էր ամենից յարգուած ու պատկառելի մարդկանց: Որքան էլ որ պանդոկում նեղուածք լինէր՝ նա այնու ամենայնիւ չադ հաստ մարդից աւելի տեղ էր բռնում, որովհետեւ կամ ձեռներն էր զրնում սեղանի վրայ, կամ նստարանի վրայ ձգում էր երկար ոտները, և ոչ ոք չէր համարձակում նորան նկատողութիւն անել — այնքան շատ էր նրա փողը: Վերջապէս երրորդը մի ջահէլ, գեղեցիկ երիտասարդ էր. նա միւս բոլոր երիտասարդներից լաւ

էր պարում և դրա համար արժանացել էր «պարի թագաւոր» անուան: Մի ժամանակ նա աղքատ էր և ծառայում էր իբրեւ մշակ մի լաստապանի մօտ, բայց յետոյ, մէկ էլ տեսան՝ յանկարծ հարստացաւ: Ոմանք ասում էին, որ նա մի մեծ եղևնու տակ մի կուժ փող է գտել. ուրիշները պնդում էին, որ նա մի անգամ Հոենոսից հանել է մի մեծ պարկ ոսկի, և այդ փողը պատկանում է Նիբէլունգների ահագին գանձին, որ ըստ աւանդութեան գտնւում է Հոենոսի յատակում: Ինչ էլ որ լինի՝ դա միևնոյն է, միայն թէ նա յանկարծ հարստացաւ և սկսեց վայելել իշխանական յարգանք:

Պետրոս Մունկը սովորաբար հէնց այս երեք հոգու մասին էր մտածում, երբ միայնակ նստած էր լինում եղևնու անտառում: Ճիշտ է, նրանք երեքն էլ ունին մէկ պակասութիւն, որով ատելի էին բոլոր մարդկանց աչքում, — այդ նրանց չափազանց ժլատութիւնն էր, նրանց անգթութիւնը դէպի աղքատները և իրանց պարտապանները, մինչդեռ մեծ մասամբ ձկարցվալ՝ դում մարդիկ շատ բարեսիրտ են: Սակայն չէ՞ որ աշխարհիս երեսին, ինչպէս յայտնի է, խօսքը և գործը միմեանց չեն

համապատասխանում. եթէ մի կողմից մարդուն ատում են ժլատութեան համար՝ միւս կողմից մեծ-մեծ պատիւներ են տալիս հէնց այդ մարդուն նրա հարստութեան համար: Հանաք բան է միթէ, երբ մարդ կարողանում է չպրտել փողը այնպէս՝ ինչպէս չպրտում են եղենու զնդակները:

—Ո՛հ, այլ ևս չեմ կարող համբերել,— մտածեց մի անգամ Պետրոսը ինքն իրան: Նախընթաց օրը տօն էր եղել և նա կարողացել էր զալ պանդոկ:—Եթէ ես շուտով չհարստանամ՝ այն ժամանակ անպատճառ գլխիս մի բան կբերեմ: Ախ, եթէ ես այնչափ յարգուած և հարուստ լինէի, ինչպէս այս հարուստ Եղեկէյը, կամ այնպէս վստահ ու հզօր, ինչպէս երկար ըլիւրկէրը, և կարողանայի այնպէս աջ ու ձախ փող ցրուել, ինչպէս «պարի թագաւորը»: Եւ որտեղից է նրա մօտ այդքան փող:—Նա սկսեց մտածել հարստանալու զանազան միջոցների մասին, բայց մտածուած միջոցներից ոչ մէկը նորան դուր չեկաւ: Վերջապէս նա յիշեց, թէ ինչեր են պատմում այն մարդկանց մասին, որոնք հին ժամանակները հարստացել են հողանդացի Միխէյի ու Ապակիկի օգնութեամբ: Հօր

կենդանութեան ժամանակ նրանց մօտ դալիս էին զանազան խեղճ մարդիկ, և այն ժամանակ սկսում էր երկար ու բարակ խօսակցութիւն հարուստ մարդկանց մասին և այն մասին, թէ ինչպէս են նրանք հարստացել: Այս պատմութիւնների մէջ յաճախ դեր էր կատարում Ապակիկը: Այո, եթէ նա լաւ մտածէ՝ մինչև անգամ կյիշէ այն ոտանաւորը, որ հարկաւոր է ասել բլրի գլխին, անտառի մէջ տեղում, որպէս զի ողին դուրս գայ: Ոտանաւորը սկսում էր այսպէս.

Գանձի պահապան կանաչ անտառում,
Գու արդէն ապրել ես անթիւ դարեր.
Այս երկիրն ամբողջ քեզ է պատկանում,
Ուր բուսնում աճում են եղենիներ:

Բայց չնայելով, որ Պետրոսը սաստիկ լարեց իւր յիշողութիւնը՝ այնու ամենայնիւ չկարողացաւ յիշել ոտանաւորի հետեւեալ մասը: Նա մի քանի անգամ մտքումը դրել էր հարցնել շարունակութիւնը մի որևէ ծերունուց, բայց ամեն անգամ երկիւղը թոյլ չէր տուել, և նա վախեցել էր երևան հանել իւր գաղտնի միտքը: Մէկ էլ մտածում էր նա. հազիւ թէ Ապակիկի մասին եղած աւանդութիւնը շատ տարածուած լինի և հազիւ թէ այդ երդումը շատերը իմա-

նան. պատճառ, եթէ այդ աւանդութիւնը բոլորին յայտնի է՝ ապա ինչի՞ իւր հայրը և միւս խեղճ մարդիկ չփորձեցին իրանց բախտը, — չէ՞ որ հէնց ձվարցվալ՝ դու՛մ բաւական աղքատ մարդիկ կան: Վերջապէս նա մի օր մօրը խօսեցրեց անտառի ոգու մասին, բայց մայրը պատմեց միայն այն՝ ինչ որ արդէն Պետրոսին յայտնի էր: Սակայն Պետրոսը մօրից իմացաւ մի նոր բան, որ առաջ չգիտէր, այն՝ որ ոգին երևում է այն մարդկանց, որոնք ծնունել են կիրակի օրը, 11-ից մինչև 2 ժամը: Ուրեմն բաւական է, որ Պետրոսը իմանայ կախարդական խօսքը, և անա կարող է օգուտ քաղել նրանից, որովհետև ծնունել է կիրակի օրը, ուղիղ կէսօրին:

Պետրոսը երբ իմացաւ այս նորութիւնը՝ ուրախութիւնից չգիտէր ինչ անէ. նրա ցանկութիւնը — փորձել իւր բախտը անտառի ոգու մօտ — աւելի ևս գրգռուեց: Նա կարծում էր, որ բոլորովին բաւական է և այն, որ գիտէ կախարդական խօսքի մի մասը և ծնունել է կիրակի օրը: Այս պատճառով, երբ մի քանի օրից յետոյ նա իւր ածուխը ծախեց՝ այլ ևս նոր ածխահոր չվառեց, այլ հագաւ իւր տօն օրուայ շո-

րերը և նոր կարմիր գուլբաները, վերցրեց կիրակի օրուայ գլխակը, գինուեց երկար ձեռնափայտով և ասաց մօրը. «ես պէտք է գնամ քաղաք. շուտով գինուորակոչութիւն պէտք է լինի, և ես կամենում եմ յիշեցնել, որ դու այրի ես, իսկ ես քո միակ ուղին եմ»:

Մայրը գովեց նրա դիտաւորութիւնը. սակայն Պետրոսը փոխանակ քաղաք ուղևորուելու՝ գնաց եղևնու անտառը, որ գտնվում էր ձվարցվալ՝ դի ամենաբարձր մասում: Այնտեղ մօտիկ շրջակայքում չկար ոչ մի գիւղ, մինչև անգամ ոչ մի բնակութիւն, որովհետև նախապաշարուած մարդիկ հաւատացնում էին, որպէս թէ այնտեղ չար ոգի է ապրում: Մինչև անգամ անտառի այդ մասում այնպէս սրտով չէին կտրատում ծառերը, չնայելով որ այնտեղ գտնւում էին ամենից վիթխարի և գեղեցիկ եղևնիները. պատճառն այն էր, որ միշտ վայտահատներին պատահում էր մի որևէ փորձանք. կամ կացինն էր դուրս պրծնում կոթից և զարնւում վայտահատի ոտին, կամ ծառերն էին վայր ընկնում ժամանակից առաջ, հաշմանդամ դարձնում կտրողներին և կամ բոլորովին սպանում նրանց: Բացի դրանից՝ մի և նոյն է, ամե-

նահսկայական ծառերն անգամ պէտք է գործածուէին իբրեւ վառելափայտ, որովհետեւ երբէք լաստապանները չէին համաձայնում մի կոճղ անգամ վերցնել իրանց լաստերի համար: Բանը նրանումն է, որ շրջակայքում հաւատում էին, թէ այն լաստերը, որոնց մէջ գտնւում է եղենու անտառի այդ մասից կտրած նոյն-իսկ մի կտոր փայտ՝ անպատճառ պէտք է ընկղմին: Ահա ինչի այնտեղ ծառերը այնպէս բարձր և խիտ էին, որ մինչև անգամ ցերեկով համարեա բոլորովին մութն էր լինում: Պետրոս Մունկը սկսեց վախենալ. չորս կողմում ոչ մէկ ձայն չէր լսոււմ, միայն լսելի էր Պետրոսի քայլերի ձայնը. մինչև անգամ կարծես թէ թռչունները խոյս էին տալիս այդ մռայլ տեղից:

Վերջապէս Պետրոսը հասաւ եղենու անտառի ամենաբարձր տեղը և տեսաւ իւր առաջ մի անսովոր հաստութեան ծառ, որի համար հոլլանդացի նաւ շինողը հաւանական է հէնց տեղումը կ'ընտրէր մի քանի հարիւր գուլդէն: «Պէտք է ենթադրել, որ հէնց այստեղ է նա ապրում», մտածեց Պետրոսը, և հանելով իւր մեծ գլխարկը՝ խոր գլուխ տուեց ծառին, յետոյ հագաց

և ասաց դողդոջուն ձայնով. «Բարի երեկոյ, պարոն Ապակիկ». սակայն իւր ողջոյնին պատասխան չստացաւ: Չորս կողմում առաջուայ պէս թագաւորում էր խորին լռութիւն: «Դուցէ նա սպասում է, որ ես երդումն ասեմ», մտածեց Պետրոսը և մըմնջաց.

Դանձի պահապան կանաչ անտառում,
Դու արդէն-ապրել ես անթիւ դարեր.

Այս երկիրն ամբողջ քեզ է պատկանում,
Ուր բուսնում աճում են եղենիներ:

Այս խօսքերը ասելուն պէս՝ հաստ եղենու յետեից դուրս եկաւ մի փոքրիկ տարրոտի կերպարանք: Պետրոսին թուաց, որ նա տեսնում է Ապակիկին, և հէնց այնպէս՝ ինչպէս նրան նկարագրել էին—սև կապայով, կարմիր գուլբաներով և սրածայր գլխարկով: Այո, բոլորը այնպէս էր, ինչպէս նորան պատմել էին: Նորան մինչև անգամ թուաց, որ նա տեսնում է նրա գունատ, բայց խելացի նիհար դէմքը:

Աւանդ, նա զեռ չէր կարողացել մի լաւ նայել այս փոքրիկ ոգու վրայ՝ որ նա նոյն ակնթարթում դարձեալ անյայտացաւ: «Պարոն Ապակիկ - կանչեց Պետրոս Մունկը, մի փոքր լռելուց յետոյ.— եղէք բարի, մի ծաղրէք ինձ: Պարոն Ապակիկ, եթէ դուր

09-11012

MC 20 10

24 20 34

կարծում էր, որ ես ձեզ չը տեսայ՝ չափազանց սխալում էր: Ես ձեզ չատ լաւ տեսայ այդ ծառի յետեւում: Բայց այս խօսքերի համար էլ նա պատասխան չտուցաւ, և մի վայրկեան նորան երեաց, որ ծառի յետեւից լսում է համացուկ ծիծաղի ձայն:

Վերջապէս անհամբերութիւնը յաղթեց երկիւղին. «Սպասիր, դու, փոքրիկ, — բացառանշեց նա, — դու դեռ իմ ձեռքս կընկնես: Եւ մի ոտտիւն անելով՝ նա անցաւ ծառի յետեւ, բայց այնտեղ ոչ մի ռզի չը տեսաւ, այլ տեսաւ, որ մի փոքրիկ զեզեցիկ սկիւռ բաձրացաւ ծառի վրայ:

Պետրոս Մունկը գլուխը շարժեց. նա հասկացաւ, որ իւր կախարդական երգումը լիակատար չէր, և հարկաւոր է մի տող ևս իմանալ, որպէսզի կարողանայ դուրս կանչել ոգուն: Բայց ո՞րքան նա գլուխը ցաւեցրեց, ո՞րքան աշխատեց մտաբերել այնու ամենայնիւ չկարողացաւ մտաբերել մոռացած տողը: Այդ ժամանակ սկիւռը երեաց ծառի ներքին ճիւղերի վրայ և ոչ այն է, ուզում էր նրան բաջալերել, ոչ այն է՝ ծաղրել նրան: Սկիւռը սկսեց մաքրել դունչը, շարժում էր իւր բրդոտ պոչը և ամբողջ ժամանակ իւր խելօք աչքերով նայ-

ում էր պատանու վրայ, այնպէս որ սա վերջապէս մինչև անգամ սկսեց վախենալ, որ մենակ է մնացել այս կենդանու հետ: Լինում էին ըոպէներ, որ նորան թւում էր, թէ սկիւռը մարդու գլուխ ունի և գլխին եռանկիւնի գլխարկ. բայց յետոյ նա դարձեալ սովորական սկիւռ էր գտնում, և միայն յետին թաթիկների վրայ երևում էին կարմիր գուլբաներ և սև կօշիկներ: Մի խօսքով, սա մի գուարճալի կենդանի էր. բայց Պետրոս Մունկը այնու ամենայնիւ իրան լաւ չէր զգում. նա հասկանում էր, որ այդտեղ մի բան կայ:

Պետրոսը սկսեց վախշել եղենու անտառից աւելի շտապով՝ քան թէ եկել էր այնտեղ: Անտառի մթութիւնը կարծես թէ աւելի և աւելի էր թանձրանում, ծառերը խտանում էին նրա աչքին. վերջապէս նա վախից սկսեց սաստիկ վազ տալ: Միայն երբ լսեց շների հաջոցի ձայն և ծառերի միջից նկատեց մարդկային բնակարանի ծուխ՝ նրա վախը մի փոքր անցաւ: Բայց երբ նա դուրս եկաւ անտառից և նկատեց, թէ մօտիկ խրճիթում գտնուած մարդիկ ինչպիսի շորեր են հագել՝ այն ժամանակ միայն հասկացաւ, որ վախիցը վախել է

բոլորովին հակառակ կողմը, և փոխանակ ապակեգործների մօտ վազելու՝ վազել է լաստապանների մօտ: Խրճիթում նստած մարդիկ փայտահատներ էին: Ընտանիքը բաղկացած էր ծերունի պապից, տան տիրոջից և մի քանի մեծ թոռներից: Նրանք սիրով ընդունեցին Պետրոս Մունկին, որ դիմելով նորանց՝ խնդրեց գիշերելու թոյլատրութիւն: Ցան տէրերը, առանց հարցնելու նրա անունը և ծագումը՝ ընդունեցին նրան, հիւրասիրեցին խնձորից պատրաստած գինով, իսկ ընթրիքի համար տապակեցին մի մեծ փասեան, որ շվարցվալ՝ գինների ամենից համեղ կերակուրն է:

Ընթրիքից յետոյ տանտիկինն և աղջիկները նստեցին իրանց ճախարակների առաջ, փայտէ ճրագի շուրջը, որ պատրաստել էին տղաները, օծելով փայտը եղևնու խէժով: Պապը, տան տէրը և հիւրը սկսեցին ծխել իրանց չիբուխները և նայել, թէ ինչպէս են կանայք աշխատում, իսկ ջահէլ տղաները զբաղուեցան փայտից պրփալներ և պատառաքաղներ շինելով: Անտառում փչում էր սաստիկ քամի: Քամին ոռնում էր և սուլում էր եղևնիների մէջ: Ժամանակ առ ժամանակ լսում էին որոտ-

մունքի ուժեղ հարուածներ, երբեմն կարծես թէ վայր էին ընկնում ամբողջ ծառեր: Համարձակ պատանիները կամենում էին վազել անտառը, որպէսզի մօտիկից նայեն այս ահեղ, բայց միևնոյն ժամանակ սքանչելի տեսարանի վրայ, բայց պապը մի խիստ հայեացքով պահեց նրանց տանը: — Ես ոչ ոքի խորհուրդ չեմ տայ այժմ տանից դուրս գալ, — բացազանչեց ծերունին: — Նա, ով որ կյանդգնի անտառ դուրս գալ՝ չարաչար կպատժուի: Այսօր հոլլանդացի Միխէլը այնտեղ իւր լաստի համար նոր գերաններ է կտրատում:

Ջահէլ տղաները զարմացած նայեցին ծերունու վրայ, նրանք, ինչպէս երևում է, արդէն լսել էին հոլլանդացի Միխէլի մասին, բայց այնու ամենայնիւ դարձեալ խնդրեցին պապին, որ նա աւելի մանրանասն պատմէ Միխէլի պատմութիւնը: Պետրոս Մունկը, որ շատ քիչ էր լսել անտառի միւս կողմում ապրող հսկայ ոգու մասին՝ նոյնպէս միացաւ պատանիներին և հարցրեց ծերունուն, թէ ով է այդ Միխէլը և սրտեղացի է նա:

— Դա մեր անտառի տէրն է, — ասաց ծերունին: Քանի որ դուք ձեր այդ հաս-

կում դեռ չգիտէք, թէ ո՞վ է Միխէլը՝ ես եզրակացնում եմ, որ դուք ծնուած պէտք է լինէք եղենու անտառի միւս կողմում, կամ էլ աւելի հեռու: Ես սիրով կը պատմեմ ձեզ հոլլանդացի Միխէլի մասին այն՝ ինչ որ գիտեմ և ինչ որ պատմում է նրա մասին աւանդութիւնը: Հարիւր տարի սրանից առաջ, — գոնէ այսպէս էր պատմում իմ պապը, — աշխարհիս երեսին չկար մեր չվարցվալ՝ դցիներից աւելի ազնիւ ազգ: Այժմ, երբ մեր երկրում փողը սաստիկ չատացաւ՝ մարդիկ՝ դարձան և՛ չար, և՛ անբարեպաշտ: Զահէլ պատանիները կիրակի օրերը պարում և անկարգութիւններ են անում. միմեանց այնպէս են հայհոյում, որ մարդ մինչև անգամ լսելուց սարսափում է: Բայց այն ժամանակներում ո՞վ էր լսել այդպիսի բաներ. այդ ես Միխէլի երեսին էլ կասեմ, եթէ նա մինչև անգամ այս բոլորն են նայի լուսամուտից, և միշտ ասել եմ, որ բոլոր մեղքը նորանն է: Այսպէս, ուրեմն մի հարիւր տարի առաջ ապրում էր այստեղ մի հարուստ լաստապան, որի մօտ շատ մշակներ կային: Այս հարուստ մարդը իւր գերանները ուղարկում էր հոն-նոսի վրայով՝ զանազան տեղեր, և նրա

գործերը ծաղկում էին, որովհետև առաքինի մարդ էր: Մի անգամ երեկոյան նրա տան դուռը ծեծեց մի մարդ, որի նմանը նա դեռ երբէք չէր տեսել: Նրա հագուստը այնպէս էր՝ ինչպէս բոլոր միւս լաստապաններին, բայց նա ամբողջ գլխով բարձր էր սովորական մարդկանցից. մի այդպիսի հսկայ մենք դեռ չէինք տեսած: Նա տան տիրոջից գործ խնդրեց, իսկ տան տէրը տեսնելով, որ սա ուժեղ է և կարող է մեծ ծանրութիւններ տեղափոխել՝ սլաման կապեց նրա հետ և վերցրեց իւր մօտ: Եւ յիշաւ, Միխէլը մի երեկի մշակ դուրս եկաւ: Երբ որ ծառեր էին կտրատում՝ նա կարողանում էր երեք հոգու չափ կտրատել. իսկ երբ վեց հոգի միասին՝ կտրած ծառը դժուարութեամբ էին քաշ տալիս՝ նա կարողանում էր այդ ծառը մենակ տանել: Բայց կէս տարի ծառայելուց յետոյ, նա մի օր գալիս է իւր տիրոջ մօտ և ասում նորան. «Բաւական է, որքան այստեղ ծառեր կտրատեցի. այժմ կամենում եմ տեսնիլ, ո՞ւր են ուղարկում այս կտրտած ծառերը: Թոյլ տուէք, որ ես գոնէ մի անգամ գնամ լաստի հետ»:

— «Լաւ, ոչինչ չունիմ ասելու, որ դու

էլ մի փոքր աշխարհ տեսնես, պատաս-
խանեց տէրը: Ճիշտ է, քեզ պէս ուժեղ
մարդը ինձ պէտք է փայտ կտրելու հա-
մար, իսկ լաստի վրայ գլխաւորապէս ճար-
պիկութիւն է հարկաւոր, բայց այնուամե-
նայնիւ թող քո ուզածը լինի»: Այդպէս էլ
եղաւ: Այն լաստը, որով ճանապարհ ընկաւ
Միխէյլը՝ կազմուած էր ութ յօդակապե-
րից, և վերջին յօդի մէջ կային ամենից
մեծ գերանները, որ կայմերի համար էին:
Բայց զիտէք ինչ պատահեց: Ճանապարհ
ընկնելու նախընթաց երեկոյեան, բարձրա-
հասակ Միխէյլը քաշ տուեց էլի ութ գե-
րան, որոնք այնպէս երկար և հաստ էին՝
ինչպիսին գեռ ոչ ոք չէր տեսել, և այդ
գերաններից ամեն մէկը իւր ուսի վրայ
դրած՝ տանում էր այնպէս թեթեւ և ազատ
կերպով, որ կարծես թէ մի հասարակ ձող
լինէր տանում: Նրա վրայ նայողները մնում
էին զարմացած: Եւ որտեղ էր նա կտրել
այդ ծառերը — գեռ մինչև հիմայ էլ այդ
մասին ոչ ոք չգիտէ: Իսկ տէրը նայելով
նորա վրայ՝ քիչ էր մնում ուրախութիւնից
պար դայ. նա արդէն առաջուց հաշուում
էր, թէ որքան փող կստանայ Միխէյլի
կտրած գերանների համար: Իսկ Միխէյլը

ասաց. «Ահա ես կգնամ այս լաստով, իսկ
այն տաշեղները թող տանին ուրիշները:»
Տէրը կամենում էր, իբր շնորհակալու-
թիւն, մի գոյգ կօշիկ նուիրել Միխէյլին,
բայց նա արհամարհանքով մի կողմը դրեց
այդ կօշիկները և հանեց մի ուրիշ գոյգ
կօշիկներ, որոնք այնպէս անագին էին, որ
դժուար թէ այդպիսիներ գտնուէին: Պապս
հաւատացնում էր, որ այդ կօշիկները
կշռում էին հարիւր ֆունտ, իսկ նրանց
երկարութիւնը հինգ ոտնաչափ էր:

Լաստը ճանապարհ ընկաւ: Եթէ
մինչև այժմ Միխէյլը զարմացրել էր փայ-
տահատներին՝ այժմ զարմանալու հերթը
լաստապաններինն էր, որովհետև նրա լաս-
տը ոչ միայն միւս սովորական լաստերից
դանդաղ չէր շարժւում իւր անագին գե-
րանների պատճառով, այլ հէնց որ մտաւ
նէկկար գետի մէջ՝ սկսեց լողալ նետի ա-
րագութեամբ: Առաջ նէկկարի ամեն մի
պտոյտ անելիս լաստապանները անագին
նեղութիւններ էին կրում, մինչև որ
կարողանում էին լաստը պահել գետի
մէջ տեղում և պահպանում՝ որ նաւը
չդիպչի քարի կամ նստի աւազի վրայ.
Իսկ այժմ Միխէյլը ցատքում էր միայն

ջրի մէջ և մէկ հարուածով ուղղութիւն տալիս լաստին աջ կամ ձախ, այնպէս որ առանց արգելքների լաստը շարունակում էր իւր ճանապարհը: Իսկ երբ գետը հոսում էր ուղիղ տեղով, ուր պտոյտներ չկային՝ այն ժամանակ Միխէլը նստում էր լաստի առջև, ստիպում էր, որ ամենքը թիակները հանեն ջրից, իսկ ինքը իւր թիակը գցում էր ջրի մէջ և մի հարուածով լաստին այնպիսի արագութիւն էր տալիս, որ ծառերն ու գիւղերը կայծակի արագութեամբ անցնում էին նրանց աչքի առաջից: Մինչև Կէօլն քաղաքը հասնելը նրանք ճանապարհի վրայ գործ դրին միայն կէսը այն ժամանակի, որ առաջ սովորաբար պահանջում էր այնտեղ հասնելու համար: Առաջ լաստապանները հէնց այստեղ էլ ծախում էին իրանց ապրանքը, բայց այժմ Միխէլը ասաց նորանց. «Ինչ ասել կուզէ, դուք լաւ վաճառականներ էք, լաւ էք հասկանում ձեր շահերը: Միթէ դուք կարծում էք, որ կէօլնցիք ձվարցվալ՝ զից ստացած բոլոր փայտը, որ կէս գնով են ձեռք բերում, ամբողջը իրանք են բանեցնում և ոչ թէ շատ աւելի թանգ գնով ծախում են Հոլլանդիայում: Եկէք

այստեղ ծախենք՝ միայն փոքրիկ գերանները, իսկ մեծերը տանենք Հոլլանդիա: Իսկ ինչ որ ընդունուած գնից աւելի ստանանք՝ թող մեր օգտին լինի»:

Այսպէս ասաց խորամանկ Միխէլը, և ամենքը անմիջապէս համաձայնեցան՝ ոմանք այն պատճառով, որ հետաքրքրւում էին տեսնել Հոլլանդիան, իսկ ոմանք՝ փողի համար: Նրանց մէջ գտնուեց միայն մի ազնիւ պատանի, որ սկսեց համոզել վտանգի չենթարկել տիրոջ սեփականութիւնը և չխաբել իրանց սեփական շահի համար: Բայց ոչ ոք չլսեց նորան, մինչև անգամ ուշադրութիւն չդարձրին թէ նա ինչ ասաց. միայն հոլլանդացի Միխէլը մտքումը լաւ պահեց այս խօսքերը: Այսպէս նրանք շարունակեցին իրանց ճանապարհը դէպի ցած, գետի ընթացքով: Միխէլը ուղղութիւն էր տալիս լաստին, և նրանք շատ շուտով Բոտտերդամ հասան: Այնտեղ նրանց փայտը չորս անգամ աւելի թանգ գնահատեցին, իսկ Միխէլի ահադին գերաններին ահագին էլ փող վճարեցին: Զվարցվալ՝ զցիք ուրախութիւնց չգիտէին թէ ինչ անեն, երբ մի այդպիսի անսպասելի օգուտ ստացան: Միխէլը ստացած

աւելորդ փողը բաժանեց այսպէս. մի մասը պահեց տիրոջ համար, իսկ մնացած երեք մասը բաժանեց մշակներին: Վերջիններս փող ունենալով՝ ծանօթութիւն սկսեցին նաւաստիների և զանազան տեսակ մարդկանց հետ, և շուտով ինչ որ աշխատել էին՝ կերուխումի և խաղի տուեցին: Իսկ այն աղնիւ պատանին, որ խորհուրդ էր տալիս հոլլանդիա չգնալ՝ Միխէլի ձեռքով ծախուեց մի գերեվաճառի, և ահա այն ժամանակից ի վեր ոչ ոք նրա մասին ոչինչ չգիտէ: Այդ օրից սկսած հոլլանդիան ձվաբացվալ՝ զցինների համար մի տեսակ դրախտ դարձաւ, իսկ Միխէլը՝ նրա թագաւորը: Տէրերը երկար ժամանակ ոչինչ չգիտէին կատարուած բաների մասին. միայն աննկատելի կերպով երկրի մէջ տարածուեցին փող, արբեցութիւն, խաղամոլութիւն և վատ բարքեր:

Երբ որ բանը բացուեց՝ հոլլանդացի Միխէլը այնպէս անյայտացաւ, որ կարծես թէ ջուրը ընկաւ: Սակայն նա չմեռաւ: Ահա արդէն հարիւր տարի է, ինչ որ նա ապրում է անտառում և կարգադրում է ամեն բան. ասում են՝ շատերին նա օգնել է հարստանալու, բայց այդ հարստութիւնը

ձեռք են բերել իրանց հոգու գնով: Աւելի բան եւ էլ չեմ կարող ասել: Տարակոյս չբկայ, որ այսպիսի մըրկալի գիշերները նա եղենու անտառում ընտրում է իւր համար ամենից մեծ ծառերը: Իմ հայրս իւր աչքով տեսել է, թէ ինչպէս նա մի անգամ մի սոսկալի հաստութեան ծառ կտրել է՝ ինչպէս մի եղէգն: Այդ եղենիները նա ընծայում է նորանց՝ որոնք շեղում են ուղիղ ճանապարհից և անձնատուր են լինում նորան: Այս գիշերին նրանք այդ ահագին ծառերը քաշ են տալիս ջրի մօտ, և նա ինքը ուղեկցում է նորանց դէպի հոլլանդիա: Եթէ եւ հոլլանդիայում թագաւոր կամ հրամայող լինէի՝ կհրամայէի գնդակի բռնել այդ Միխէլին, որովհետեւ այն բոլոր նաւերը, որոնց մէջ առ նուագն մի զերան կայ Միխէլի կտրածներից՝ վերջ ի վերջոյ անպատճառ պէտք է ընկղմին: Ահա ինչի մենք այսպէս յաճախ խում ենք նաւերի խորտակման մասին, ապա թէ ոչ այլ կերպ ինչպէս կարող է եկեղեցու պէս ահագին և ամուր նաւը կործանուել: Բայց բանը նրանումն է, որ ամեն անգամ, հէնց որ հոլլանդացի Միխէլը ծառ է վայր գցում ձվաբացվալ՝ դում՝ իսկոյն նաւի հնացած

փայտերից մէկն ու մէկը դուրս է գալիս տեղիցը, բացւում է ճեղք, ջուրը լցւում է նաւի մէջ և վրան եղած բոլոր բաներով ընկղմում: Ահա ինչ է պատմում աւստրո-թիւներ հոլանդացի Միխէլի մասին: Եւ ինչ որ վատ բան կայ Զվարցվալդում՝ բոլորի պատճառը Միխէլն է: Ի հարկէ, նա կարող է մարդկանց հարստացնել, — աւելացրեց ծերունին խորհրդաւոր կերպով, — սակայն ես չէի կամենայ մի փոքրիկ բան անգամ ստանալ նրանից: Աշխարհիս երեսին ոչ մի բարիքի համար ես չ'ի ցանկանայ հարուստ եղէկիէլի կամ երկար Զլիւրկէրի տեղ լինել: Ասում են, որ «պարի թագաւորն էլ իւր հոգին ծախել է նորան»:

Մինչդեռ ծերունին պատմում էր՝ մըրիկը հանգարտուեց: Աղջիկները վախով վառեցին ճրագը և դուրս եկան սենեակից, իսկ տղամարդիկ բարձի փոխարէն դրին գլխների տակ քսակներով լիքը խոտ և Պետրոսին բարի գիշեր ցանկանալով պառկեցին քնելու:

Դեռ երբէք Պետրոս Մունկը այնպէս սարսափելի երագներ չէր տեսել՝ ինչպէս այս գիշեր: Կամ նորան այնպէս էր երևում, թէ հսկայ հոլանդացի Միխէլը լուսամուտը

բաց է անում և իւր երկար ձեռը կոխում ներս, իսկ ձեռին կայ մի քսակ ոսկով լիքը, քսակը թոթւում է, և միջի փողերը զնգզնգում են. կամ թէ նա տեսնում է փոքրիկ հեղահամբոյր Ապակիկին, նստած ահագին կանաչ շիշի վրայ, և կարծես լըսում է նորից նրա կամացուկ ծիծաղը, ինչպէս մի անգամ նա լսեց եղևնու անտառում. կամ նրա ականջին հնչում էր «Կանաչ անտառում գանձի պահապան» երգի սկիզբը, և մի քնքոյշ ձայն շշնջում էր նրա ականջին. «յիմար Պետրոս, յիմար Պետրոս Մունկ, չես կարողանում «պարծանք» բառի համար մի յանգ հնարել. դեռ ծնուել ես կիրակի օրը, ուղիղ կէսօրին: Հնարիր, յիմար Պետրոս հնարիր»:

Նա տնքում, ան էր բաշում քնի մէջ. նա իւր գլուխը կոտրում էր յանգը գտնելու վրայ, բայց որովհետեւ երբէք արթուն ժամանակը չէր զբաղուել ոտանաւոր զրելով՝ այդ պատճառով էլ քնի մէջ նրա բոլոր ջանքերը ի դուր անցան: Սակայն երբ նա արշալոյսի դէմ զարթեց՝ այդ երագը նորան շատ օտարոտի երևաց: Զեռները ծալած նա նստեց սեղանի մօտ և սկսեց մտածել, թէ ինչ էր շշնջում նորան երագի մէջ խոր-

հրդաւոր ձայնը: «Հնարիր, յիմար Պետրոս, հնարիր,» ասում էր նա ինքն իրան և մինչև անգամ խփում էր ճակատին, բայց այնուամենայնիւ փնտռած յանգը չէր գտնում: Բայց ահա, երբ նա գլխակոր նստած շարունակ մռայլ կերպով նայում էր և քիչ էր մնում, որ յոյսը բոլորովին կտրէ՝ յանկարծ տան մօտով անցան դէպի անտառը երեք երիտասարդներ. նրանցից մէկը զնալիս բարձր ձայնով երգում էր.

Եկ իմ գըլխի թագ և պարծանք,
Եկ իմ կրտրիճ սիրական,
Դու ես իմ խաղն և ըզբօսանք,
Դու ես իմ տէր-տիրական:

Վարժես կայծակի լոյսով լուսաւորուեց Պետրոսի միտքը... Մէկ ակնթարթում նա վեր ցատկեց իւր տեղից, դուրս վազեց տանից և շտապով հասնելով երիտասարդներին՝ կոպիտ կերպով բռնեց երգողի թևից և գոչեց. «Երգիր, բարեկամ, ինչ որ այս րոպէին երգում էիր. բարի եղիր և կըրկնիր մի անգամ ես»

— Է՛յ, ինչ ես անում, գժուել ես ինչ է, տղայ,— պատասխանեց շվարցվալդցին: — Ես երգում եմ՝ ինչ որ խելքիս փչում է: Այս րոպէին բաց թող ձեռս, թէ չէ...

— Ո՛չ, դու պէտք կրկնես այն՝ ինչ որ հրդում էիր,— գոչեց Պետրոսը սաստիկ յուզուած և աւելի եւս պինդ բռնեց նրա ձեռը: Այդ միջոցին միւս երկու երիտասարդները միջամտեցին, յարձակուեցին խեղճ Պետրոսի վրայ և այնպէս սաստիկ ծեծեցին նրան իրանց բռունցքներով, որ նա ցաւից բաց թողեց երիտասարդի թևը և ընկաւ գետին:

— Այ քեզ բան, — ասացին նրանք ծիծաղելով. — թող սա քեզ դաս լինի: Այսուհետև չես յարձակուի մեզ պէս մարդկանց վրայ:

— Ա՛խ, այո՛, ես երկար ժամանակ կը յիշեմ, — պատասխանեց Պետրոս Մունկը յոգոց հանելով. — բայց որովհետև դուք արդէն ինձ ծեծեցիք, ուստի կրկնեցէք գոնէ այժմ, ինչ որ երգում էիր:

Երիտասարդները նորից ծիծաղեցին և սկսեցին ծաղրել Պետրոսին. բայց երգ երգողը վերջապէս խղճաց նորան և սկսեց նորից երգել, որից յետոյ երեքը միասին ծիծաղելով և երգելով շարունակեցին իրանց ճանապարհը:

— Այսպէս ուրեմն, «զբօսանք»... ասաց խեղճ ծեծ կերած Պետրոսը, գժուաբուրթեամբ ոտի կանգնելով. — «պարծանք»

և «գրօսանք»։ Լաւ այժմ, Ապակիկ, մենք
բեզ հետ դեռ ինչպէս որ պէտք է կխօ-
սենք»։ — Նա վերադարձաւ խրճիթը, վեր-
ցրեց իւր գլխարկը և երկար ձեռնափայտը
և մնաս բարե ասելով տան տէրերին՝
ուղևորուեց նորից եղևնու անտառը։ Պե-
տրոսը գնում էր կամաց-կամաց և մտախոհ,
— չէ որ դեռ ոտանաւորի վերջին մասը
պէտք է շարադրէր։ Վերջապէս, երբ նա
արդէն մտաւ անտառի խորքը, և նրան չորս
կողմից պատեցին բարձր և խիտ եղևնի-
ները՝ նա գտաւ կախարդական խօսքի վերջը
և ուրախութիւնից մինչև անգամ ցատ-
կեց կանգնած տեղում։ Այդ բոլորին մի եղև-
նու յետեից զուրս եկաւ մի հսկայ, լաստա-
պանի հագուստով, կայմի մեծութեան մի
կեռ ուսին դրած։ Պետրոս Մունկի ծըն-
կները մինչև անգամ ծալուեցին, երբ նա
տեսաւ, որ հսկան գնում է իւր կողքից։ Նա
մի վայրկեան անգամ չկասկածեց, որ դա—
հոլլանդացի Միխէլն է։ Մի առժամանակ
այս սարսափելի մարդը գնում էր նրա մօ-
տով, առանց մի խօսք ասելու, և Պետրոսը
միայն երբեմն վախով խելով նայում էր նրա
վրայ։ Նա ամբողջ գլխով բարձր էր ամե-
նից բարձրահասակ մարդկանցից՝ որոնց

երբեիցէ տեսել էր Պետրոսը։ Նրա դէմքը
ոչ այնքան ջահէլ էր և ոչ էլ ծեր, բայց
ամբողջապէս ծածկուած էր ծալքերով և
խորշոմներով։ Նրա հազին կար քաթանից
կարած կապա, իսկ կաշեայ վարտիքի վը-
րայից ձգել էր ահադին կօշիկները, որոնց
մասին Պետրոսը այնչափ լսել էր։

— Պետրոս Մունկ, ինչ գործ ունիս զու-
եղևնու անտառում, — հարցրեց նրան ան-
տառի հսկան խռպոտ և ահարկու ձայնով։

— Ողջոյն, երկրացի, — պատասխանեց
Պետրոսը, աշխատելով հանդիստ ձևանալ,
բայց վախից ամբողջ մարմնով դողում էր։
— Ես կամենում եմ տուն վերադառնալ ե-
ղևնու անտառի միջով։

— Պետրոս Մունկ, — պատասխանեց
հսկան, ձգելով նորա վրայ մի սարսա-
փելի թափանցող հայեացք, — քո ճանա-
պարհը այստեղով չէ։

— Այո, ի հարկէ, սա իմ ուղիդ ճանա-
պարհը չէ, — ասաց Պետրոսը. — բայց այսօր
չատ տար է, և ես մտածեցի, որ անտա-
ռով գնամ, հով կլինի։

— Սուտ մի խօսիր, ամխաղործ Պե-
տրոս, — բացագանչեց հոլլանդացի Միխէլը
ահարկու ձայնով, — ապա թէ ոչ ես քեզ

կապանեմ իմ կեռով .. կամ թէ դու կարծում ես, ես չտեսայ, ինչպէս դու մուրում էիր այն փոքրիկի մօտ, - ասաց նա աւելի մեղմ ձայնով:—Ա՛խ, յիմար ես դու, յիմար, Պետրոս: Դեռ լաւ էր, որ դու երգումը չգիտէիր:—Դու չգիտես, այն փոքրիկը ինչպէս ժլատ է. նա քեզ շատ բան չի տայ, եթէ մինչև անգամ տայ էլ մէկին մի բան՝ յետոյ այնպէս կանէ, որ մարդ ուրախ էլ չի լինի ստացածի համար: Խեղճ Պետրոս, ես քեզ խղճում եմ ամբողջ հոգովս: Քեզպէս մի փառաւոր, գեղեցիկ երիտասարդը կարող էր առաջանալ. բայց ընդհակառակը դու յաւիտեան դատապարտուած ես ածուխ այրելու: Մինչդեռ ուրիշները աջ ու ձախ տալէրներ և դուկատներ են չալրտում՝ դու հազիւ ես կարողանում քեզ վրայ մսխել մի մետաղեայ դրամ: Դա ողորմելի կեանք է:

—Այո, իմ կեանքը ողորմելի է, պատասխանեց Պետրոսը:

—Ես պատրաստ եմ քեզ օգնել, — շարունակեց Միխէլը: —Ես արդէն շատ շատերին հանել եմ դժբախտութիւնից: Դու կը լինիս ոչ առաջինը և ոչ էլ վերջինը: Ասա միայն, քանի հարիւր տալէր է քեզ հարկաւոր առաջին անգամ:

Այս խօսքերը ասելով՝ նա իւր ահապին գրպանում գնդգնդացրեց փողերը, և Պետրոսը լսեց նոյն երաժշտութիւնը՝ ինչ որ լսել էր գիշերը երազում: Բայց նրա սիրտը ճմլւում էր. նա կամ այրւում էր, կամ դողում: Ըստ երևոյթին՝ հոլլանդացի Միխէլը նրանցից չէր, որ փող ընծայէր և փոխարէնը ոչինչ չպահանջէր: Պետրոսը յիշեց ծերունու խորհրդաւոր խօսքերը Միխէլի միջոցով հարստացած մարդկանց մասին, և լի անբացատրելի երկիւղով՝ նա բացազանչեց:

—Ջատ չեորհակալ եմ, ես ձեզ հետ ոչ մի գործ չեմ կամենում ունենալ. ես ձեզ լաւ եմ ճանաչում:—Այս ասելով նա սկսեց վազել՝ ինչքան ոյժ ունէր: Բայց անտառի ողին շարունակեց դնալ նրա կողքից իւր ահապին քայլերով և սպառնալի ձայնով կամաց ասում էր.

—Դու դեռ կզոյճաս ասած խօսքերիդ համար, Պետրոս: Ես քո ճակատին և քո աչքերում կարդում եմ, որ դու դեռ իմ ձեռքից չես պրծնի: Այդչափ արագ մի վազեր, լսի՛ր, ինչ խելօք բան պէտք է ասեմ. ահա այնտեղ վերջանում են լւմ կալուածները: Բայց երբ Պետրոսը լսեց այս խօս-

քերը և մօտիկում տեսաւ մի փոքրիկ առու՝ նա աւելի արագ սկսեց վագել, ցանկանալով անցնել սահմանը, այնպէս որ ստիպուած Միխէլն էլ արագացրեց իւր քայլերը և սկսեց հետեւել նորան՝ սպառնալիքներ և անէծքներ թափելով: Երբ որ հասաւ առուին՝ ջահէլ տղան մի յուսահատ ոտիւնով ցատկեց առուի միւս կողմը: Նա տեսաւ, ինչպէս անտառի ոգին բարձրացրեց իւր կեռը և ուզում էր նրանով բռնել Պետրոսին, բայց վերջինս արդէն կարողացել էր անցնել սահմանը, և Միխէլի կեռը, կարծես թէ մի անտեսանելի պատի խփուելով՝ հէնց օդում կոտրուեց: Նրա մի կտորը ուղիղ ընկաւ Պետրոսի ոտներին տակ:

Պետրոսը ուրախացած վերցրեց այդ կտորը, որ գցէ հոլլանդացի Միխէլին, բայց իսկոյն զգաց, որ փայտը շարժուեց ձեռումը. ճրքան մեծ էր նրա երկիւղը՝ երբ տեսաւ, որ փայտի փոխարէն ձեռին բռնած ունի մի ահագին օձ, բերանը բաց, աչքերը փայլուն: Նա կամենում էր զէն ձգել օձը, բայց նա արդէն ամուր փաթաթուել էր նրա ձեռին և ոլոր-մոլոր գալով մօտենում էր նրա երեսին: Յանկարծ օդում Պետրոսի գլխի վրայով մի մեծ թռչուն

թռաւ նա կտուցով խլեց օձի գլուխը և վեր բարձրացաւ օդի մէջ: Հոլլանդացի Միխէլը, որ տեսնում էր այս բոլորը, կանգնած առուի միւս կողմին՝ կատաղութիւնից մոնչեց:

Յոգնած և դողդողալով՝ Պետրոսը շարունակեց ճանապարհը: Ճանապարհը դառնում էր դարձիվեր, տեղը վայրենի կերպարանք էր ընդունում: Հուտով նա դարձեալ կանգնած էր ահագին եղևնու առաջ: Նա նորից, ինչպէս նախընթաց օրը, ողջունեց անտեսանելի Ապակիկին և կարգաց իւր երդումը.

Դանձի պահապան, կանաչ անտառում,
Դու արդէն ապրել ես անթիւ դարեր.
Այս երկիրն ամբողջ քեզ է պատկանում,
Ուր բուսնում աճում են եղևնիներ...

Յիրաւի դու ես մեր թագն և պարծանք...

— Թէն այնպէս չես ասում, ինչպէս որ հարկաւոր է՝ բայց այս անգամ այդքանն էլ բաւական է,—ասաց մի նուրբ և բարակ ձայն: Պետրոսը զարմանքով յետ նայեց, և տեսաւ եղևնու տակին նստած մի փոքրիկ ծեր մարդ, սև կապալով և կարմիր գուլբաներով և մի մեծ գլխարկ էլ գլխին: Նրա երեսը փոքրիկ էր, սիրալիւր, մօրուքը բարակ և թափանցիկ, կաշիս սարգի ոս

տայն լինէր: Նա ծխում էր կապոյտ ապակուց շինած մի շիբուխ, և երբ Պետրոսը մօտեցաւ՝ դարմանքով տեսաւ, որ այս փոքրիկ մարդու շորերը և գլխարկը գունաւոր ապակուց են, բայց ապակին այնպէս ճկուն է, որ կարծես թէ դեռ բոլորովին չէ սառել: Երբ փոքրիկ մարդը շարժւում էր՝ նրա ապակէ շորերը մահուդի պէս ծալւում էին՝ զանազան ուղղութեան ծալքերով:

— Դու պատահեցիր այն անպիտան հոլլանդացի Միխէլին, — ասաց փոքրիկը, հագալով ամեն մի խօսքը ասելիս: — Նա կամենում էր քեզ մի լաւ վախեցնել. բայց ես խլեցի նրանից նրա հրաշալի մտրակը — նա երբէք այլ ևս յետ չի ստանայ ինձանից իւր կեռը:

— Այո՛, պարոն Ապակիկ, — պատասխանեց Պետրոսը, խոր գլուխ տալով, — ես բաւական վախեցայ: Երեւի այն թռչունն էլ դուք էիք, որ կծեց օձի գլուխը: Զատ և շատ շնորհակալ եմ ձեր օգնութեան համար, բայց ես եկել եմ ձեզ մօտ խորհուրդ հարցնելու: Իմ գործերը վատ են գնում: Ածխագործ մնալով՝ ես երբէք մի բանի չեմ տիրանայ, և որովհետեւ ես դեռ ջահէլ եմ՝ ինձ թւում է, որ կարող եմ աւելի լաւ

մարդ դառնալ: Մհա՛, օրինակ, հաստափոր եզեկիէլը, կամ մեր «պարի թագաւորը» — նրանց փողն այնքան շատ է, որ հաշիւ ու հաւրանք չկայ:

— Պետրոս, — ասաց փոքր մարդը լուրջ ձայնով և բաց թողեց իւր շիբուխից մի օղակ ծուխ. — Պետրոս, դու երբէք ինձ ոչինչ մի ասեր այդ մարդկանց մասին. ինչ անեմ որ նրանք մի քանի տարի, ըստ երևոյթին, կապրին այս աշխարհում բախտաւոր, իսկ յետոյ շատ թանկ պէտք է հատուցանեն այդ բախտաւորութեան համար: Դու չը պէտք է արհամարհես քո արհեստը. քո հայրը և պապը ազնիւ մարդիկ էին և չէին արհամարհում իրանց արհեստը: Յոյս ունիմ, Պետրոս Մոնկ, որ դու չես ձգտում դէպի անգործութիւն, և այդ չէ քո նպատակը:

Պետրոսը ծերունու լուրջ կերպարանքից վախեցաւ և կարմրեց.

— Ո՛չ, — ասաց նա, — ո՛չ, անգործութիւնը չէ, պ. Ապակիկ: Ես շատ լաւ գիտեմ, որ անգործութիւնը ամեն չարիքների մայրն է. բայց դուք չպէտք է ինձ մեղադրէք, որ ուրիշ արհեստները աւելի մօտ են իմ սրտին, քան թէ իմը: 25 տր ածխագործի արհեստը համարւում է մի ողորմելի

և չնչին արհեստ: Ապակեգործները, լաստապանները և ժամագործները աւելի մեծ պատիւ են վայելում:

— Մեծամտութիւնը յաճախ դէպի անկումն է տանում մարդկանց,— պատասխանեց փոքրիկ մարդը աւելի ևս սիրալիր կերպով: — Զարմանալի արարածներ էք դուք, մարդիկ: Զատ քիչ է պատահում, որ ձեզնից մէկը բաւական լինի իւր վիճակից: Ես հաւատացած եմ, որ եթէ դու ապակի շինող դառնաս՝ յետոյ շուտով կցանկանաս լաստապան դառնալ. իսկ երբ լաստապան դառնաս՝ կսկսես մտածել անտառապետ կամ տանուտէր դառնալու մասին: Սակայն թող քո ուզածը լինի, եթէ դու խոստանում ես ջանասէր լինել՝ ես քեզ կօգնեմ, որ հասնես քո ցանկութեան: Ես սիրով կատարում եմ կիրակի օրը ծնուած մարդկանց համար երեք ցանկութիւն: Առաջին երկու ցանկութիւնը կարող ես դու ինքդ ընտրել. ես կկատարեմ՝ ինչ որ էլ լինին. բայց երրորդ ցանկութիւնը ես կարող եմ և մերժել, եթէ նա մի խելացնոր բան լինի: Այդպէս ուրեմն, ցանկացիր մի բան, բայց աշխատիր, որ այդ ցանկութիւնդ լինի լաւ և օգտակար:

— Դուք, ոգիներից ամենից լաւ, Ապակիկ, դուր չէ որ ձեզ զանձի պահապան են անուանում: Ո՛հ, եթէ յիշաւի ես կարող եմ յայտնել մի ցանկութիւն, ինչ որ սաստիկ ուզում է իմ սիրտը, և եթէ նա անպատճառ կկատարուի՝ ամենից առաջ ես կուզէի «պարի թագաւորից» էլ լաւ պարել և ունենալ գրպանումս այնքան փող՝ որքան ունի հաստափոր եզեկիէլը:

— Տխմար, — գոչեց զայրացած փոքրիկ մարդը: — Ի՛նչ յիմար ցանկութիւն է՝ լաւ պարել իմանալ և շատ փող՝ խաղալու համար: Ամօթ չէ՞ քեզ համար, Պետրոս, որ այդպէս անյաջող ընտրութիւն արիր: Ի՛նչ օգուտ քեզ և քո խեղճ մօր համար, եթէ դու լաւ պարել կիմանաս: Ի՛նչ օգուտ քո փողից՝ եթէ նա պէտք է մսխուի զինեռներում: Մի և նոյն է, մի շաբաթից յետոյ քեզ մօտ փող չի մնայ, և դու առաջուայ պէս էլի կարիք կզգաս փողի: Քեզ մնում է յայտնել էլի մի ցանկութիւն, բայց լաւ մտածիր, որ խելօք բան ասես:

Պետրոսը քորեց ծոծրակը և մի փոքր տատանուելույ յետոյ՝ ասաց. — Ուրեմն ես կամենում եմ ունենալ ապակու մի հրաշալի գործարան, իւր ամեն պարագա-

ներով, բաւականաչափ փող այդ գործարանը պահելու համար, և ցանկանում եմ, որ նա առաջինը լինի ամբողջ ձվարցվալ դում:

— Էլ ուրիշ ոչինչ, — հարցրեց փոքրիկ մարդը մտածմունքով լի: — Ուրիշ ոչինչ, Պետրոս:

— Եթէ այդպէս է՝ աւելացրէք զրա վրայ մի ձի և մի սայլ էլ:

— Ա՛խ, անմիտ դու Պետրոս, — պոչեց փոքրիկը և բարկութիւնից այնպէս սաստիկ խփեց իւր ապակեայ չիբուխը եղենու բունին, որ հազար կտոր եղաւ և փշրուեց: — Այդպէս դու ուզում ես միայն ձի և սայլ: Խելք ու միտք, առողջ դատողութիւն, — ասն ինչ պէտք է դու ուզէիր քեզ համար, և ոչ թէ ձի և սայլ: Բայց շատ մի տխրիր: պէտք է աշխատիս, որ գոնէ ինչ որ խընդրել ես՝ գործ դնես օգտակար կերպով: Երկրորդ ցանկութիւնդ յիմար բան չէ. — ապակու գործարանը կարող է կերակրել նրա տիրոջ, բայց պէտք է սրա հետ միասին ցանկանայիր կարողութիւն՝ այդ գործը կառավարելու համար, — այն ժամանակ ձին և սայլը իրանք իրանց կգային:

— Բայց, պ. Ապակիկ, չէ՞ որ ես դեռ մի կութիւն էլ ունիմ. ուրեմն կարող եմ

ցանկանալ ինձ համար խելք, եթէ դուք կարծում էք, որ դա այդչափ անհրաժեշտ է:

— Ո՛չ, դա այլևս անկարելի է. դու դեռ կարող ես այնպիսի դժուար դրութեան մէջ ընկնել, որ քեզ բախտաւոր կհամարես, որ ունիս դեռ մի ցանկութիւն ևս, Այժմ ուղիղ տուն գնա: Ահա քեզ, — աւելացրեց ոգին, հանելով զբալանից մի ոչ այնքան մեծ քրտակ, — ասն քեզ 2000 գուլ'դէն. այսքան քեզ բաւական է, 2 համարձակուես այլ ևս փողի համար դալ ինձ մօտ, ապա թէ ոչ ես քեզ կկախեմ ամենից բարձր եղենու վրայ, Այդպէս է ինձ մօտ ընդունուած կարգը այն օրից՝ ինչ ես ապրում եմ անտառում: Այս օրերս մեռաւ Վինկֆրիցը, որ այս կողմերում ունէր ապակու ամենից մեծ գործարանը: Հէնց վաղ առաւօտեան գնա և գնիր այդ գործարանը: Քեզ լաւ պահիր, աշխատասէր եղիր. իսկ ես ժամանակ առժամանակ կայցելեմ քեզ, որ օգնեմ իմ բարի խորհուրդներով, բանի որ դու ինքդ չցանկացար քեզ խելք ու միտք: Բայց կրկնում եմ էլի մի անգամ. — քո առաջին ցանկութիւնը յիմար բան էր: Զգոյշ եղիր գինետներից, Պետրոս. նրանք դեռ ոչ օրի լաւ բանի չեն տիրացրել:

Այս ասելով՝ փոքրիկ մարդը գրպանից հանեց մի նոր չիբուխ, նուրբ ապակուց շինուած, լըցրեց եղևնու չոր գնդակներով և դրեց իւր փոքրիկ անատամ բերանը։ Յետոյ հանեց մի մեծ այրող ապակի, դուրս եկաւ արեւ տեղը և վառեց իւր չիբուխը։ Վերջացնելով այս՝ նա քաղաքավարութեամբ ձեռքը մեկնեց Պետրոսին, էլի մի-երկու բարի խորհուրդներ տուեց նորան ճանապարհ ընկնելիս, բաց թողեց բերանից ծուխի մի քանի քուլաներ և վերջապէս բոլորովին անյայտացաւ մի կտոր ամպի մէջ, որը կամաց-կամաց բարձրացաւ եղևնիների կատարներից վեր։

Տուն վերադառնալով՝ Պետրոսը տեսաւ, որ իւր մայրը մեծ անհանգստութեան մէջ է։ Բարի կիներ երեւակայում էր, թէ որդին գինուոր է ընկել։ Բայց Պետրոսը շատ ուրախ տրամադրութեան մէջ էր և պատմեց նորան, որ անտառում պատահեց իւր մի հին բարեկամին, որը փող տուեց նորան՝ նոր գործ սկսելու համար, և որ ինքը այժմ թողնում է ածխագործի արհեստը։ Թէև նրա մայրը արդէն 30 տարի էր, որ ապրում էր անտառում մի փոքրիկ տնակի մէջ և սովորել էր ածխագործների մրտաւ

դէմքերին, ինչպէս ջրադացպանի կինը իւր մարդու ալիւրոտ երեսին՝ սակայն բանից դուրս եկաւ, որ այդ կինն էլ բաւական մեծամիտն է եղել։ Որովհետև երբ Պետրոսը սկսեց խօսել մի աւելի փայլուն ապագայի մասին՝ մայրը սկսեց արհամարհանքով վերաբերուել իւր առաջուայ արհեստին։ «Այո, իհարկէ, ասաց նա, երբ իմ որդին ապակու գործարան ունենայ՝ ես էլ այն ժամանակ կլինիմ աւելի նշանաւոր անձ՝ քան թէ իմ գրացուհի Գրէտան կամ Բէտան, և այնուհետև եկեղեցում կնստեմ առաջին նստարանի վրայ, ուր նստում են բոլոր օրինաւոր մարդիկ»։

Պետրոսը շուտով բանը վերջացրեց մեռած գործարանատիրոջ որդիների հետ։ Նա իւր մօտ թողեց եղած բանուորներին և առանց գործը դադարեցնելու սկսեց ապակի պատրաստել։ Սկզբում այս արհեստը նորան շատ էր դուր գալիս։ Նա ինքը գնում էր գործարան, հպարտ-հպարտ ման էր գալիս արհեստանոցներում, ձեռները գրպանումը զրած, նայում էր այս կողմը, այն կողմը, թէ ինչպէս են բանում մարդիկ, նկատողութիւններ էր անում, որոնց վրայ քիչ չէին ծիծաղում բանուորները։ Ամենից շատ սի-

րում էր նայել, թէ ինչպէս փշելով ապակուց զանազան բաներ են շինում: Յաճախ նա մինչև անգամ ինքը կաշում էր այս գործին և փափուկ, դեռ չսառած ապակու զանգուածից փշելով շինում էր զանազան ձևերի բաներ: Սակայն այս գործը շուտով նրան ձանձրացրեց. նա սկսեց ուշ-ուշ երեւալ գործարանում. սկզբում միայն օրը մի ժամով էր գալիս գործարան. յետոյ սկսեց երկու օրը մի անգամ, վերջապէս չաբաթը մի անգամ գալ գործարան, և այդպիսով բանուորները ինչ որ ուզում էին՝ այն էլ անում էին: Այս բոլորի պատճառը այն էր, որ նա յաճախում էր գինետուն: Եղևնու անտառում պատահած դէպքից յետոյ, Պետրոսը հէնց առաջին կիրակի օրը գնաց դինետուն և տեսաւ այնտեղ նրա մշտական հիւրերին, «պարի թագաւորին» և հաստափոր Եղեկիէլին, որոնք նստած գինու բաժակի առաջը խաղում էին: Պետրոսը շտապով ձեռքը զրպանը տարաւ, որ համոզուի, կատարե՞լ է Ապակիկը իւր խոստումը թէ ոչ: Եւ ինչ տեսաւ. — նրա զրպանները լիքն էին ոսկէ և արծաթէ փողերով, պարն էլ ընկել էր ոտները: Երբ որ առաջին պարը վերջացաւ՝ Պետրոսը իւր հետ պարող տիկ-

նոջ հետ կանգնեց «պարի թագաւորի» հանդէպ և սկսեց ցոյց տալ պարելու մէջ ունեցած իւր բոլոր հմտութիւնները: Երբ «պարի թագաւորը» ոտնուում էր միայն երեք ոտնաչափ՝ Պետրոսը չորս մատնաչափ բարձր էր թռչում. երբ առաջինը ոտներով անում էր հրաշալի վայելուչ ձևեր՝ Պետրոսը ոտներով այնպիսի բաներ էր կատարում, որ բոլոր ներկայ եղողների բերանները զարմանքից և հիացմունքից բաց էին մնում: Իսկ երբ պարի դահլիճում իմացան, որ Պետրոսը գնել է իւր համար ապակու գործարան, և երբ տեսան, թէ ինչպէս նա ամեն անգամ երաժիշտների մօտից անցնելիս զցում էր նրանց ոսկէ փող՝ այն ժամանակ ընդհանուրի զարմանքին չափ չկար: Ոմանք ենթադրում էին, որ նա անտառում գանձ է գտել. ուրիշները հաւատացնում էին, որ նա ժառանգութիւն է ստացել, սակայն բոլորը սկսեցին դէպի նա վերաբերուել միևնոյն յարգանքով և անուանում էին նրան ամենից լաւ մարդը աշխարհիս երեսին — հէնց միայն այն պատճառով, որ նա այնքան շատ փող ունէր: Հէնց այդ երեկոյեան նա տանուլ տուեց 20 գուլ'դէն, բայց այնու ամենայնիւ նրա զբը-

պանները զնգզնգում էին այնպէս, որ կարծես թէ նրանց մէջ մնացած լինէր առնուազը ոչ պակաս քան հարիւր տալէր:

Երբ որ Պետրոսը տեսաւ, թէ ինչպէս յարգում և պատուում են իրան՝ ուրախութիւնից և հպարտութիւնից զլուխը բոլորովին կորցրեց: Նա սկսեց փողերը ցրիւ տալ աջ ու ձախ, բայց միևնոյն ժամանակ առատ ողորմութիւն էր տալիս աղքատներին, որովհետեւ դեռ չէր մոռացել, ինչպէս իրան շատ անգամ ճնշում էր կարիքը: Նա իւր պարի արհեստով կարողացաւ բոլորովին նսեմացնել «պարի թագաւորին», այնպէս որ նրան կոչեցին «պարի կայսր»: Ամենից սարսափելի խաղացողներն անգամ սիրտ չէին անում այնպէս մեծ-մեծ փողեր վէր գալ՝ ինչպէս նա, նոյնպէս և չէին տանուլ տալիս այնչափ շատ փող՝ որչափ Պետրոսը: Բայց այս նրան ամենեւին չէր վրշտացնում, որովհետեւ որքան շատ էր նա տանուլ տալիս՝ այնքան աւելի էր նրա զրպանները փող լցւում: Ապակիկին յայտնած նրա ցանկութիւնը կատարուեց. ախր նա ուզում էր միշտ զրպանումը այնքան փող ունենալ, որքան ունէր հաստափոր Եղեկիէլը, իսկ իւր փողերը միշտ տանուլ

էր տալիս հէնց այս վերջինին: Այսպէս, երբ Պետրոսը մի անգամից տանուլ էր տալիս 20—30 զուլ՝ դէն, և հէնց որ Եղեկիէլը տարած փողերը զցում էր զրպանը՝ Պետրոսի զրպանումն էլ նորից նոյնքան փող էր երևում: Փոքր առ փոքր Պետրոսը դարձաւ մի այնպիսի խաղամոլ՝ ինչպիսին չը կար Զվարցվալ՝ դում: Այժմ նրան աւելի յաճախ կոչում էին «թուղթ խաղացող Պետրոս», քան թէ «պարի կայսր», որովհետեւ նա սկսեց խաղալ ոչ միայն կիրակի, այլ և հասարակ օրերը: Ապակու գործարանը փոքր առ փոքր վատացաւ, և բոլոր մեղը Պետրոսի թեթեամտութիւնն էր: Բանը նրանումն էր, որ Պետրոսը շարունակ հրամայում էր, որքան կարելի է շատ ապակի շինել, բայց միևնոյն ժամանակ բոլորովին չէր հոգում ծախելու մասին: Նրա այդ հրամանը կատարելով, գործարանում այնքան պատրաստի ապակի դիզուեց, որ նա չգիտէր ինչ անէ, ուր դնէ, և որպէս զի կարողանայ վարձատրել բահուորներին՝ նա սկսեց ապակին կիսադին ծախել թափառող վաճառականներին:

Մի անգամ երեկոյեան, երբ նա նորից վերադառնում էր գինետնից, չնայե-

լով որ շատ խմած էր՝ բայց դարձեալ սարսափով սկսեց մտածել իւր մօտիկ անկումի մասին: Յանկարծ նա նկատեց, որ մէկը գնում է իւր կողքից: Նա յետ նայեց և տեսաւ, որ Ապակիկն է: Պետրոսը սաստիկ կատաղեց: Նա սկսեց երգուել, հաւատացնել, որ միակ մեղաւորը, իւր անյաջողութիւնների պատճառը այս փոքրիկ ապակեայ մարդն է:

— Ինչի՞ս է պէտք իմ սայլ և ձին, ինչին է պէտք իմ ամբողջ գործարանը— գոչում էր նա:— Երբ ես դեռ խեղճ ածխագործ էի՝ իմ սիրտը աւելի ուրախ էր, ես ոչ մի հոգս չունէի: Այժմ ես ամեն մի ընկալեալ է սպասեմ ոստիկանին, որ զայ և գրոտէ իմ բոլոր ունեցած-չունեցածս և ծախել տայ պարտքերիս համար:

— Այ քեզ բան, պատասխանեց Ապակիկը:— Ուրեմն քո կարծիքով, քո դժբախտութեան պատճառը միայն ես եմ: Ահա ինչ հատուցումն եմ ստանում իմ արած բարութեան փոխարէն: Իսկ ո՞վ քեզ հրամայեց մի այդպիսի խելացնոր ցանկութիւն յայտնել: Դու ցանկացար ապակի շինող լինել, բայց չգիտէիր մինչև անգամ ո՞ւր ծախես: Միթէ ես քեզ չզգուշացրի, որ դու

զգոյշ լինիս քո ցանկութիւնների մէջ: Խելք, դատողութիւն— ահա ինչ պէտք է խնդրէիր դու քեզ համար, Պետրոս:

— Ի՞նչ խելք, ի՞նչ դատողութիւն,— գոչեց նա,— ինչեր ես ասում: Ես ամենևին յիմար չեմ ուրիշներից և իսկոյն այս կապացուցանեմ քեզ:— Այս խօսքերը ասելով՝ նա կոպտութեամբ բռնեց փոքրիկ մարդու օձիքից և գոռաց:— Այժմ դու իմ ձեռումն ես, գանձի պահապան կանաչ անտառում. այս ըոպէին դու պէտք է կատարես իմ երրորդ ցանկութիւնը: Ես կամենում եմ, որ դու հէնց այստեղ ինձ տաս 200,000 տալէր, տուն և... ո՞ւր, — գոչեց նա և սկսեց թափ տալ ձեռը, որովհետև ոգին կարմրած ապակի դարձաւ և կրակի պէս այրեց նրա ձեռը, իսկ ինքը այդ ըոպէին անյայտացաւ բոլորովին:

Մի քանի օր շարունակ ուռած ձեռը յիշեցնել էր տալիս Պետրոսին, թէ նա ինչպէս ապերախտ և յիմար կերպով վարուեց Ապակիկի հետ. բայց յետոյ նա քնացրեց իւր խղճի ձայնը և ասաց. «Ի՞նչ անեմ, ծախում են՝ թող ծախեն իմ գործարանը. այնու ամենայնիւ ինձ մօտ մնում է դեռ հաստ Եղեկիէլը: Քանի որ նրա զրպանում

փող կայ՝ ես էլ փողի պակասութիւն չեմ ունենայ»:

Այո, Պետրոս, քանի դեռ նա փող ունի. իսկ երբ չի ունենայ: Այդպէս էլ պատահեց: Մի կիրակի օր, երբ Պետրոսը կառքով մօտենում էր գինետան, և այնտեղ նստած մարդիկ գլուխները լուսամուտից հանեցին, որ տեսնեն ով է գալիս՝ նրանցից մէկը ասաց.

— Ահա գալիս է խաղամու Պետրոսը: — Եւ «պարի կայսրը», ապակու մեր հարուստ գործարանատէրը, — նկատեց մի ուրիշը: Բայց երրորդը շարժեց գլուխը և ասաց. «Նրա հարուստ լինելը դեռ հարց է. ասում են, որ նա ահազին պարտքեր ունի: Ես քաղաքում լսեցի, որ շուտով նրա ունեցածը պէտք է դրել տան»:

Իսկ Պետրոսը հպարտութեամբ գլուխ տալով լուսամուտի առաջ կանգնած մարդկանց՝ դուրս իջաւ կառքից և գոչեց.

— Է՛յ, տան տէր, բարի երեկոյ. ինչ է, հաստափոր Եղեկիէլը արդէն այստե՞ղ է: Մի խուլ ձայն ներսից պատասխանեց. Ե՛կ այստեղ, Պետրոս, քեզ համար տեղ ենք պահել: Մենք արդէն թուղթ ենք խաղում»: Պետրոս Մունկը մտաւ սենեակը, իսկոյն ձեռը

գրուանը տարաւ և համոզուեց, որ Եղեկիէլը դեռ փող ունի, որովհետեւ իւր գրուանը լիքն էր փողով:

Նա նստեց սեղանի առաջ միւսներին կողքին և սկսեց խաղալ: Նա կամ տանում էր կամ տանուլ տալիս, և այսպէս խաղացին այնքան, մինչև որ մթնեց և բոլորը ցրուեցին. իրանց տները: Բայց խաղացողները շարունակեցին իրանց խաղը ճրագով: Վերջապէս միւս երկու խաղացողներն էլ ասացին. «Բաւական է որքան խաղացինք, ժամանակ է տուն վերադառնալ մեր կանանց և երեխաների մօտ»: Միայն Պետրոսը առաջարկեց հաստ Եղեկիէլին դեռ մի փոքր էլ խաղալ: Նա երկար ժամանակ չէր համաձայնում, բայց վերջապէս ասաց.

— «Լաւ, թող մէկ փողերս համարեմ և այն ժամանակ մենք էլի մի խաղ կխաղանք. միայն 5 գուլ'դէնից պակաս չպէտք է վէր գանք, ապա թէ ոչ դրանից պակասով չարժէ խաղալ»: Նա հանեց քսակը, համարեց միջի փողը և տեսաւ, որ ունի ուղիղ 100 գուլ'դէն: Պետրոսը համարելու պէտք չունէր. — նա առանց համարելու էլ գիտէր, թէ որքան փող ունի: Սակայն այս անգամ տանուլ տալու հերթը Եղեկիէլինն

էր: Պետրոսին միշտ աւելի լաւ թղթեր էր գալիս քան թէ Եզեկիէլին: Վերջապէս հաստ մարդը վէր դրեց վերջին 5 գուլ'դէնը սեղանի վրայ և բացազանչեց.

— Դէ, եկ էլի մի անգամ խաղանք. բայց եթէ այս անգամ էլ տանուլ տամ՝ դարձեալ պէտք խաղամ, դու ինձ փոխ կը տաս քո տարած փողերից: Լաւ մարդիկը միշտ միմեանց օգնում են:

— Ամենայն ուրախութեամբ, թէկուզ մինչև անգամ 100 գուլ'դէն էլ որ ուզես՝ ես քեզ ձեռք կընեմ, — պատասխանեց Պետրոսը սաստիկ ուրախացած, որ ինքն է տանում այժմ: Հաստ Եզեկիէլը խառնեց թղթերը և բաժանեց: Այս անգամ էլ տարաւ Պետրոսը. հէնց այդ ընկէին ծանօթ խընդու աշխարհաց նրա ականջին.

«Այս վերջին անգամն է»:

Պետրոսը յետ նայեց և տեսաւ իւր կողքին կանգնած հոլլանդացի Միխէլին. վախից նրա ձեռից թափուեցան այն փողերը, որ նա պատրաստուում էր զրպանը դնել: Բայց հաստ Եզեկիէլը, որ չէր տեսնում անտառի ոգուն՝ պահանջեց, որ Պետրոսը փոխ տայ իրան 10 գուլ'դէն: Պետրոսը չփութուած ձեռը զրպանը տալու,

բայց զրպանումը այլևս փող չկար: Նա ձեռը կոխեց միւս զրպանը. — այն էլ դատարկ էր: Նա սկսեց փնտռել հագուստի բոլոր մասերում, բայց ոչ մի տեղ չկար: Այժմ միայն նա յիշեց իւր առաջին ցանկութիւնը — այնքան փող ունենալ՝ սրբան որ ունի հաստ Եզեկիէլը: Նրա ամբողջ հարստութիւնը անյայտացաւ՝ ինչպէս մի ծուխ:

Գինետան տէրը և Եզեկիէլը զարմացած նայում էին, ինչպէս նա փնտռում էր զրպանները: Բայց չէր կարողանում փող գտնել: Նա չէր հաւատում, որ այլ ևս փող չունի. Բայց երբ նրանք սկսեցին Պետրոսի զրպանները նայել, սաստիկ բարկացան և երդուեցին, որ նա մի չար կախարդ է, որ նրա ցանկութեամբ բոլոր տարած փողերը տուն են փոխադրուել: Պետրոսը պաշտպանւում էր, սակայն իրողութիւնը նրա գէժ էր խօսում. Եզեկիէլը առում էր, որ այս սարսափելի պատմութիւնը նա կպատմէ բոլոր շփացվալ'դցիներին, իսկ գինետան տէրը իւր կողմից խոստանում էր առաւօտեան վաղ քաղաք գնալ և յայտնել, որ Պետրոս Մունկը կախարդ է. մինչև անգամ յոյս ունի, որ կտեսնէ, թէ ինչպէս կախարդ Պետրոս Մունկին կալրեն խաբոյկի

վրայ: Յետոյ նրանք երկուսով յարձակուեցին Պետրոսի վրայ, հանեցին նրա հագից կապան և արտաքսեցին նրան:

Ոչ մի աստղ չէր փայլում երկնքի վրայ՝ երբ Պետրոսը տխուր սրտով տուն էր վերադառնում. բայց այնու ամենայնիւ նա կարողացաւ որոշել, թէ ինչպէս մի սև բան գնում էր իւր կողքից, որը վերջապէս ասաց նորան.

— Բոլորը վերջացաւ, Պետրոս Մունկ. հասաւ քո փառքի վախճանը: Սակայն ես կարող էի գուշակել քեզ այդ դեռ այն ժամանակ, երբ դու չհամեցար ինձ հետ ոչ մի գործ ունենալ և զնացիր այն յիմար թղուկի մօտ: Այժմ դու ինքդ տեսնում ես, թէ ինչպէս վտանգաւոր բան է արհամարհել իմ խորհուրդը. բայց ես քեզ այնու ամենայնիւ խղճում եմ և պատրաստ եմ հանել քեզ քո վատ դրութիւնից: Դեռ ոչ ոք, ով ինձ դիմել է՝ չէ զղջացել, և եթէ դու չես վախենում ինձ դիմել՝ այն ժամանակ ես վաղը քեզ կսպասեմ եղևնու անտառում:

Պետրոսը, ի հարկէ, հասկացաւ, թէ ով է իւր հետ խօսողը, սակայն սարսափը պատեց նրան. նա ոչինչ չպատասխանեց և շտապ վազեց դէպի տուն:

Երբ միւս օրը Պետրոսը զնաց գործարան՝ բացի բանուորներից տեսաւ այնտեղ և կողմակի մարդիկ, որոնք այնքան էլ սիրելի հիւրեր չէին նրա համար: Գործարանը եկել էին դատարանական գործակալը և երեք ոստիկան: Առաջինը քաղաքավարութեամբ զլուխ տուեց Պետրոսին, յետոյ հանեց զրպանից մի թուղթ, ուր գրուած էր նրա պարտատէրների անունները:

— Կարո՞ղ էք դուք վճարել այս պարտքերը, թէ ոչ, — հարցրեց նա խիստ կերպով: — Խնդրեմ, շուտով վերջացրէք, որովհետեւ ժամանակ չունիմ. իսկ մինչև քաղաքը երեք ժամուայ ճանապարհ է:

Պետրոսը խոստովանեց, որ այլ ևս ոչինչ չունի, և թոյլ տուեց գործակալին գրել ինչ որ ունի-չունի, — տուն, բակ, գործարան, ախոռ և այլն: «Ի՞նչ անեմ, — մտածում էր նա՝ երբ ոստիկանը նայում էր նրա ունեցած չունեցածը, — եղևնու անտառը հօ հեռու չէ, եթէ ինձ չօգնեց փոքրիկը՝ բախտս կփորձեմ միւսի մօտ»: Եւ նա սկսեց այնպէս սաստիկ վազել դէպի անտառը, որ կարծես թէ ոստիկանները վազում լինէին նրա յետևից: Երբ որ նա անցաւ այն մեծ եղևնու մօտից, ուր առա-

ջին անգամ խօսել էր Ապակիկի հետ՝ նորան այնպէս երեաց, թէ մի անտեսանելի ձեռք պահում էր նրան. բայց նա դուրս պրծաւ այդ ձեռից և վազեց մինչև սահմանի վրայ գտնուող առուն: Պետրոսը շնչասպառ եղած, դեռ չէր էլ կանչել՝ «հոլանդացի Միխէլ, պ. հոլլանդացի Միխէլ», և ահա հսկան կեռը ձեռին արդէն կանգնած էր նրա առաջ: — Վերջասէս հօ՛ եկա՛ր, — ասաց նա ծիծաղելով: — Ինչպէս երևում է՝ նրանք կամենում էին քո կաշին էլ հանել և տալ քո պարտատէրներին: Այժմ կարող ես հանգիստ լինել: Քո դժբախտութեան բոլոր պատճառը այն խորամանկ և մեկամաղձոտ թզուկ Ապակիկն է: Եթէ ընծայում ես՝ ընծայիր ինչպէս հարկաւոր է, և ոչ թէ այնպէս՝ ինչպէս անում է այդ ժլատը: Գնանք, — շարունակեց նա և երեսը դարձրեց դէպի անտառը, գնանք ինձ մօտ և տեսնենք, համաձայնութիւն կկայանայ մեր մէջ թէ ոչ:

— «Համաձայնութիւն կկայանայ թէ ոչ», մտածեց ինքն իրան Պետրոսը: — Նա ինձնից ինչ կարող է պահանջել. ես նորան ինչ եմ կարող ծախել: — Չլինի թէ նա կամենայ, որ ես մտնեմ նրա մօտ ծառայութեան:

Սկզբում նրանք անտառի միջի նեղ դռովայր ճանապարհով գնում էին դէպի սարը, յետոյ յանկարծ դուրս եկան մի խոր և զառիվայր ձորի եզր: Հոլլանդացի Միխէլը ցատկեց ժայռից դէպի ցած այնպէս հեշտ կերպով, որ կարծես թէ մի մարմարինի աստիճան իջաւ. բայց Պետրոսը քիչ մնաց ուշքից գնար՝ երբ տեսաւ, որ ներքևում կանգնած հսկան յանկարծ մեծացաւ և դարձաւ մի եկեղեցու զանգակատան չափ և մեկնեց ձեռը, որ կայմի չափ մեծ էր, և պարզեց ափը, որ լայն էր՝ ինչպէս գինետան սեղանը, և դռաց մի այնպիսի ձայնով, որ կարծես թէ թաղման հանդէսի համար զանգեր հնչեցրին:

— Նստիր իմ ձեռի վրայ և բռնիր մատներիցս, այն ժամանակ վայր չես ընկնի:

Պետրոսը գողգոթայով կատարում էր այն բոլորը՝ ինչ որ իրան հրամայւում էր. նա բռնեց հսկայի բութ մատից. նրանք սկսեցին իջնել աւելի և աւելի ցած. բայց Պետրոսը զարմանքով տեսաւ, որ մթութիւնը ոչ միայն չէր թանձրանում, այլ ընդհակառակը ձորի մէջ աւելի ևս լուսանում էր, այնպէս որ վերջապէս նա պէտք է աստտիկ լոյսից աչքերը հուպ տար: Հոլլանդա-

ցի Միխէլը փոքր առ փոքր ընդունեց իւր առաջուայ հասակը, և շուտով նրանք դուրս եկան մի տան մօտ, որ նման էր Չվարց-վալդի հարուստ գիւղացիներին տներին: Սենեակը, ուր մտաւ Պետրոսը՝ ոչնչով չէր զանազանուում սովորական սենեակներէից, բացի այն, որ նրա մէջ ոչ ոք չկար:

Պատի փայտեայ ժամացոյցը, ահագին վառարանը, լայն նստարանները, դարակներին վրայ դարսուած զանազան իրեղէնները—բոլորը այնպէս էր՝ ինչպէս ամեն մի տան մէջ: Միխէլը Պետրոսին սեղանի մօտ տեղ ցոյց տուեց նստելու, յետոյ ինքը դուրս եկաւ սենեակից, բայց շուտով դարձեալ յետ եկաւ, բերելով հետը մի աման գինի և բաժակներ: Նա գինի ածեց իւր և Պետրոսի համար, և նրանց մէջ ըսկսուեց տաք խօսակցութիւն: Միխէլը պատմում էր կեանքի ուրախութիւններին մասին, օտար երկիրների, զեղեցիկ քաղաքների և գետերի մասին, այնպէս որ Պետրոսը իւր մէջ սաստիկ ցանկութիւն զգաց զնալ ճանապարհորդելու, որ իսկոյն արտայայտեց հոլլանդացուն:

— Ի՞նչ օգուտ, — ասաց սա, — եթէ դու մինչև անգամ այնքան քաջ լինիս, որ մի

լաւ բանի ձեռնարկես. այն ժամանակ քո յիմար սիրտը քեզ կստիպէ յետ կանգնել քո որոշումից, իսկ վիրաւորուած ինքնասիրութիւնը, իսկ անտեղի կերպով հասցրած վիշտը... Սակայն ինչի պէտք է խելօք ջահէլը ուշադրութիւն դարձնէ այդպիսի յիմար բաների վրայ: Երբ երեկ քեզ խաբերայ և անպիտան անուանեցին, միթէ քո գլուխը զգաց այդ վիրաւորանքը: Առա՛, քո ինչդ էր ցաւում այն ժամանակ, մարմնիդ ո՞ր մասի մէջ աւելի զգացիր բոլոր այն հարուածները, երբ ոստիկանը եկաւ, որ քեզ դուրս անէ քո տնից:

— Սրտումս, — պատասխանեց Պետրոսը, — ձեռը զննելով իւր սաստիկ բարաւուղ կրծքի վրայ: Այդ բռնէին նորան թուում էր, որ նրա սիրտը պատրաստ է մինչև անգամ դուրս գալ:

— Ահա՛, օրինակ, դու մի քանի հարիւր գուլդէն բաժանեցիր քաղցածներին, մուրացկաններին և այդ տեսակ մարդկանց. դէ, ասա՛, ի՞նչ օգուտ ստացար դրանից. նրանք խնդրեցին, որ քեզ վրայ գայ երկնքի օրհնութիւնը, ցանկացան քեզ առողջութիւն. բայց միթէ դու դրանից յետոյ աւելի առողջ դարձար: Այդ փողերի կէսով դու

կարող էիր քեզ համար բժիշկ պահել: Աստուծոյ օրհնութիւն... Եւ օրհնութիւն է, երբ քո ունեցած շունեցածը գրոտում են և քեզ էլ դուրս անում քո սեփական տնից: Մինչդեռ ինչն էր քեզ ստիպում՝ ամեն անգամ ձեռքդ գրպանդ դնել, երբ մուրացկանը մեկնում էր քեզ իւր ծակ գդակը: — Քո սիրտը և դարձեալ քո սիրտը: Դու, ինչպէս արդարացի է այս գէպքերում ասել՝ շատ մօտիկ էիր ամեն բան ընդունում քո սրտին:

— Բայց ինչպէս անել, որ այսուհետեւ այդպէս չլինի,— հարցրեց Պետրոսը շուարած: — Ահա ես այժմ ամեն կերպ տշխատում եմ զսպել իմ սիրտը, բայց նա միշտ ցաւում է և բաբախում:

— Իհարկէ, — գոչեց Միխէյլը ծիծաղելով, — քեզ այդ երբէք չի յաջողուի. բայց փորձիր, տուր ինձ այդ փոքրիկ թռթռոյ բանը, և կտեսնես, թէ ինչպէս լաւ կգնան քո գործերը:

— Չե՞ղ, իմ սիրտը, — գոչեց Պետրոսը վախեցած: — Չէ՞ որ ես այստեղ հէնց կանգնած տեղումս կմեռնեմ: Ո՛չ երբէք:

— Եթէ քո սիրտը ցանկանար հանել ձեր պարօն բժիշկներից մէկն ու մէկը՝

այն ժամանակ, իհարկէ, դու պէտք է մեռնէիր: Բայց ես որ հանեմ ուրիշ բան է, դու չես մեռնի: Ահա մտիր և կհամոզուես քո սեփական աչքերով:

Այս խօսքերը ասելով՝ հսկան վեր կացաւ տեղից, բաց արեց հարեան սենեակի դուռը և Պետրոսին տարաւ այնտեղ: Վերջինիս սիրտը ճմուռեց՝ երբ նա կոխեց այդ սենեակի շեմքը, բայց նա ուշադրութիւն չդարձրեց — նա մնաց ապշած զարմացած այս սենեակում իւր տեսածից: Մի քանի փայտէ դարակների վրայ, թափանցիկ հեղուկով լիքը ապակէ անօթների մէջ, մէկ-մէկ սիրտ կար, Պետրոսը հետաքրքրութեամբ կարդաց անօթների վրայի թղթերը: Այստեղ էր հաստ եզեկիէլի սիրտը, այստեղ էր ոստիկանի սիրտը, «պարի թագաւորի» սիրտը, գլխաւոր անտառապետի սիրտը: Այստեղ էին նաև սրտերը վեց վաշխառուների, ութ փայտավաճառների, երեք միջնորդների — մի խօսքով այստեղ էր սրտերի մի ամբողջ ժողովածու, որ պատկանում էր այն յարգելի մարդկանց, որոնք ապրում էին շրջակայքում 20 մղոն տարածութեան վրայ:

— Տես, — ասաց հոլլանդացի Միխէյլը,

— այս բոլոր մարդիկը դէն են գցել իրանց վրայից անխարհի բոլորը հոգսերն ու վրդովմունքները: Այս սրտերից և ոչ մէկը չէ բարախում այժմ այնպէս անհանգիստ կերպով՝ ինչպէս առաջ, իսկ նրանց առաջուայ տէրերը շատ ուրախ են, որ ազատուել են իրանց անհանգիստ կենողներից:

— Բայց ի՞նչ է գտնւում այժմ նրանց կրծքում սրտի փոխարէն, — հարցրեց Պետրոսը, որի գլուխը պատուում էր այս բոլոր տեսածներից:

— Մհա՛ ի՞նչ, — պատասխանեց Միխէլը և հանեց արկղից մի քարէ սիրտ:

— Ի՞նչպէս, — բացագանչեց Պետրոսը, զգալով որ սարսուռ անցաւ իւր մարմնով, — քարէ սիրտ. բայց լսեցէք, պ. հոլլանդացի Միխէլ, մի այդպիսի սիրտ ունենալով, չէ որ կրծքի մէջ ցուրտ կլինի:

— Ցուրտ չի լինի, այլ գով, և դա շատ հաճելի է. եւ ինչի՞ սիրտը անպատճառ պէտք է ջերմ լինի. Ձմեռը, միւնտյն է, այդքան ջերմութիւնը չէ կարող տաքացնել, և մի բաժակ օդին աւելի գործ կկատարէ՝ քան թէ ջերմ սիրտը. իսկ ամառը, երբ առանց այն էլ տաք է և խեղդուկ, — դու չես կարող հրեակայել, թէ ինչպէս հաճելի է

մի այդպիսի գով սիրտ ունենալը: Բացի դրանից, ինչպէս ես քեզ արդէն ասացի, ունենալով մի այդպիսի սիրտ՝ դու էլ չես զգայ ոչ վախ, ոչ վիշտ և ոչ էլ յիմարաբար կխղճաս ես ամեն բանի վրայ:

— Եւ սա՛ է բոլորը, ինչ որ դուք կարող էք ինձ տալ, — հարցրեց Պետրոսը անբաւական կերպով: — Ես փող էի սպասում, իսկ դուք ինձ քար էք առաջարկում:

— Դէ, ես կարծում եմ, որ 100 հազար գուլ'դէն քեզ առ այժմ բաւական է, եթէ դու կարողանաս ճարպիկութեամբ գործածել այդ փողը՝ այն ժամանակ շատ շուտով միլիոնատէր կդառնաս:

— Հարիւր հազար գուլ'դէն, — գոչեց ուրախութեամբ խեղճ ածխագործը: — Դէ, էլ մի բարախեր այդպէս սաստիկ իմ կրծքի մէջ, սիրտ իմ, մենք շուտով միմեանցից բաժանուելու ենք: Լաւ, Միխէլ, տուր ինձ քո քարը և փողերը, իսկ այս անհանգիստ բանը կարող ես վերցնել քեզ համար:

— Ես այդպէս էլ գիտէի, որ դու խելացի պատանի ես, — պատասխանեց հըսկան, քաղցրութեամբ ժպտալով: — Գնանք, խմենք էլի մի բաժակ, և յետոյ ես փողերը կհամարեմ քո առաջ:

Նրանք նորից վերադարձան առաջուայ սենեակը, սկսեցին խմել և խմեցին այնքան, մինչև որ Պետրոսը խոր քնի մէջ ընկաւ։ Յանկարծ նա զարթեց ճանապարհորդական փողի ուրախ ձայնից և տեսաւ իրան նըստած մի գեղեցիկ կառքի մէջ, որ գլորւում էր լայն ճանապարհով։ Նա լուսամուտից դուրս նայեց և տեսաւ, որ ձվաըցվալ՝ դը գտնուում է իրանից արդէն շատ հեռու և ծածկուած է կապոյտ մառախուղով։ Գեռ նա սկզբում չէր հաւատում, թէ սա ինքն է նստած կառքի մէջ, որովհետև հագի շորերն էլ բոլորովին այն չէին, ինչ որ նա երեկ ունէր վրան։ Բայց նա փոքր առ փոքրը յիշեց բոլորը, ինչ որ պատահել էր Միխէլի մօտ, և վերջապէս դռեց։ — Դէ, իհարկէ, այս ես ամխագործ Պետրոսն եմ և ոչ ուրիշ ոք։ Նա վարմանում էր ինքն իւր վրայ, որ չէ գզում ոչ մի վիշտ, չը նայելով, որ առաջին անգամն էր դուրս գալիս իւր խաղաղ հայրենիքից, այն անտառներից, ուր նա անց էր կացրել իւր ամբողջ ջահէլութիւնը։ Մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ նա յիշեց իւր մօրը, որ մնացել էր աղքատութեան մէջ, առանց մի նեցուկի՝ չկարողացաւ ոչ մի կաթիլ ար-

տասունք վայր գլորել, մինչև անգամ յոգոց չհանեց։ Այժմ նրա համար բոլորը մէկ էր։ — «Այո, — ասաց նա ուշքի գալով, — արտասուքը և ուրախութիւնը, վիշտը և տխրութիւնը, այս բոլորը բղխում են սրտից, իսկ իմ սիրտը, շնորհիւ հոլլանդացի Միխէլի, դարձել է մի սնդգայ քար»։

Նա ձեռը դրեց կրծքի վրայ, բայց կուրծքը բոլորովին հանգիստ էր և չէր բարախում։

— «Եթէ նա փողի վերաբերութեամբ էլ կատարել է իւր խօսքը, ինչպէս սրտիս վերաբերութեամբ՝ այն ժամանակ ես շատ ուրախ եմ»։ Այս ասելով՝ նա սկսեց նայել կառքի մէջ։ Պետրոսը կառքի մէջ գտաւ ամեն տեսակ հագուստներ և վերջապէս մի քսակ, որի մէջ կար մի քանի տասնեակ հազար տալէր ոսկէ փողերով և փոխանակագրերով բոլոր մեծ քաղաքների նշանաւոր վաճառականների անունով։ — «Դէ, այժմ ես ամեն ինչ ունիմ, ինչ որ ուզում էի ունենալ», — մտածեց նա, և հանգիստ կերպով ձգուեց կառքի մէջ և շարունակեց ճանապարհը։

Պետրոսը ամբողջ երկու տարի ճանապարհորդում էր աշխարհիս երեսին. նա դուրս էր նայում իւր կառքից աջ և ձախ,

իջնում էր միշտ ամենալաւ հիւրանոցներում և իսկոյն գնում էր նայելու քաղաքի ուշադրութեան արժանի տեղերը: Բայց ոչինչ նրան չէր մխիթարում— ոչ գեղեցիկ պատկերները, ոչ պալատները, ոչ երաժշտութիւնը և ոչ էլ պարը. նրա քար սիրտը ոչ մի բան չէր զգում: Նրա տեսանելիքը և լսելիքը կարծես թէ բթացել էին և դարձել անտարբեր դէպի գեղեցիկը: Նրա միակ բաւականութիւնը ուտելու, խմելու և քնելու մէջն էր: Սյգպէս էլ նա ապրում էր. ճանապարհորդում էր առանց նպատակի, տխրութիւնից ուտում և տխրութիւնից էլ քնում: Յիրաւի, ժամանակ առ ժամանակ նա յիշում էր, որ ինքը աւելի ուրախ և բախտաւոր էր՝ երբ դեռ ազբատ էր և պէտք է աշխատէր, որ ճարէր իւր ապրուստը: Այն ժամանակ ամեն մի գեղեցիկ տեսարան, ամեն մէկ երգ անասելի կերպով ուրախացնում էր նրան. այն ժամանակ նա ամբողջ ժամերով կարօտում էր այն բաւականութեանը, որ պէտք ստանար իւր հասարակ ճաշից՝ որ մայրը բերում էր անտառ: Երբ նա այսպէս մտածում էր անցեալի մասին՝ ինքն իրան դարմանում էր, որ այժմ մինչև անգամ չէ կարողանում ծիծաղել:

մինչդեռ առաջ ամեն մի դատարկ բան ուրախացնում էր նրան: Այժմ երբ ուրիշները ծիծաղում էին՝ Պետրոսը միայն քաղաքավարութիւնից ստիպուած յետ էր տանում իւր շրթունքը, բայց սիրտը չէր մասնակցում այդ զգացմունքին: Նա գգում էր, որ թէև այժմ հանգիստ է՝ բայց այնու ամենայնիւ չէ կարող իրսն բախտաւոր անուանել: Ոչ հայրենիքի կարծաւոր, ոչ վիշտը, այլ միայն իւր աննպատակ կեանքի դատարկութիւնը և տխրութիւնը ստիպեցին նրան վերջապէս տուն վերադառնալ:

Մտրասբուրգից վերադառնալիս՝ նա գեռ հեռուից նկատեց իւր հայրենիքի մութ անտառները: Իսկ երբ նա նորից տեսաւ շվարցվալդցիների ամուր կազմաւածքը, բարի և հեզ դէմքերը. երբ նրա ախանջին նորից հնչեցին մայրենի լեզուի ծանօթ ձայները՝ նա արագութեամբ ձեռքը դէպի կուրծքը տարաւ և շօշափեց սիրտը, որովհետև զգաց, որ արիւնը եռ եկաւ նրա երակներում, և սպասում էր, որ իսկոյն լաց կլինի... Բայց նա նոյն բոպէին ուշքը վրան հաւարեց: Ինչ յիմարութիւն է մի այդպիսի բան սպասել: 2է որ նրա սիրտը քարից է, իսկ քարերը անկենդան են,—

նրանք ոչ կարող են լաց լինել և ոչ էլ ծիծաղել:

Պետրոսը իւր առաջին այցելութիւնը արեց հոլլանդացի Միխէլին, որ հանդիպեց նրան շատ քաղցրութեամբ:

— Միխէլ, — ասաց նորան Պետրոսը, — ահա ես և՛ ճանապարհորդեցի և՛ շատ բան տեսայ, բայց այս բոլորը վերջ իվերջոյ յիմարութիւն է և ինձ վրայ միայն տխրութիւն է բերում: Առհասարակ քո այս քարէ բանը, որ ես կրում եմ կրօքումս՝ յիրաւի, ինձ պահպանում է շատ և շատ վրդովմունքներից — ես երբէք չեմ բարկանում, չեմ վշտանում. սակայն երբէք չեմ էլ ուրախանում, և ինձ թւում է, թէ այսպէս ես կիսով չափ եմ ապրում: 25-ը կարող արդեօք դուք իմ քարէ սիրտը մի փոքր աւելի զգայուն դարձնել: Ապա թէ ոչ՝ տուր ինձ իմ առաջուայ սիրտը: Ես արդէն այս 25 տարուայ ընթացքում, որ ապրել եմ աշխարհիս երեսին, վարժուել էի իմ սրտին, և թէև նա ժամանակ առ ժամանակ յիմար բաներ էր անում, բայց այնուամենայնիւ նա մի ուրախ և լաւ սիրտ էր:

Անտառի ողին չարութեամբ ծիծաղեց: — Ոչ, սիրելիս. երբ որ մեռնես՝ այն ժա-

մանակ էլ յետ կստանաս քո քնքոյշ և ըզգայուն սիրտը և դարձեալ կզգաս բոլորը՝ ինչ յետոյ կպատահի — ուրախութիւն թէ վիշտ: Բայց այստեղ, աշխարհիս երեսին, դու այլևս երբէք չես ստանայ քո սիրտը: Բայց տես, թէ ինչ պէտք է ասեմ քեզ, Պետրոս: Թէև դու շատ բան տեսար քո ճանապարհորդութեան միջոցին, բայց ինչպէս երևում է՝ շատ քիչ օգուտ ես քաղել տեսածներիցդ: Լաւն այն է՝ բնակութիւն հաստատիր այստեղ. անտառում մի տեղ տուն չինիր քեզ համար, պսակուիր, քո փոշերն էլ շահեցնելու տուր: Քեզ պակասում է միայն մի որևէ գործ. դու տխրում ես գործ չունենալուց և ի գուր մեղը գցում ես այդ սրտի վրայ:

Պետրոսը համաձայնուեց Միխէլի հետ, որ պարապութիւնը վնասակար է, և վճռեց այնուհետև մտածել միայն այն մասին, թէ ինչպէս որքան կարելի է շատ փող դիպէ: Միխէլը տուեց նորան էլի հարիւր հազար գուլդէն, և նրանք բաժանուեցան միմեանցից շատ սիրով:

Չուտով ամբողջ ձկարցվալ՝ դում յայտնի եղաւ, որ ածխագործ, կամ ինչպէս նաև անուանում էին, խաղամու Պետրոսը

վերադարձել է և այժմ աւելի ևս հարուստ է առաջուանից: Արկնուեց զարձեալ հին պատմութիւնը, երբ որ նա աղքատացաւ՝ նրան դուրս արին գինեւոնից. իսկ այժմ, երբ նա մի գեղեցիկ կիրակի օր՝ նորից եկաւ գինեւոն՝ ամենքը նորից սկսեցին սեղմել նրա ձեռքը, հարց ու փորձ էին պնդում նրա ճանապարհորդութեան մասին և զովում էին նրա ձին: Իսկ երբ նա նորից նստեց հաստ ծղեկիէլի հետ և փողը խփոյն դրեց սեղանի վրայ՝ շրջապատողների յարգանքը դէպի նա աւելի ևս շատացաւ, քան երբեքիցէ: Պետրոսը փառաւորուեց: Բայց այժմ նա այլ ևս չգրադուեց ապակի շինելով, այլ սկսեց փայտի վաճառականութիւն անել: Սակայն այս էլ աւելի ցոյցի համար էր. — նրա գլխաւոր պարապմունքը հացի վաճառականութիւնն էր և տոկոսով փող տալը: Փոքր առ փոքր Ըվարցվալ դի կէսը նորան պարտական դարձաւ: Նա փողը շահով էր տալիս միայն մեծ տոկոսով, իսկ այն խեղճ մարդկանց, որոնք չէին կարողանում իսկոյն վճարել՝ հացը ծախում էր եռապատիկ գնով: Դատաստանական գործակալի հետ նա մօտ յարաբերութեան մէջ էր, և երբ մէկը փողը ժամանակին չէր վճարում

պարոն Մունկին՝ այն ժամանակ գործակալը անյապաղ գնում էր պարտատիրոջ մօտ ոստիկանների հետ միասին, վեր էր դրում տունը-տեղը, ծախում և յետոյ դուրս էր անում տէրերին անտառը: Սկզբում հարուստ Պետրոսը մի փոքր նեղում էր, որովհետեւ նրա քանդած տների տէրերը խումբ-խումբ կտրում էին նրա տան առաջը: Տղամարդիկ աղաչում էին, որ յետաձգէ վճարման ժամանակը. կանայք աշխատում էին փափկացնել նրա քար սիրտը, իսկ երեխայքը լաց էին լինում և մի կտոր հաց խնդրում: Բայց երբ նա սկսեց պահել մի քանի կատաղի շներ՝ այն ժամանակ այն «կատուային երաժշտութիւնը», — ինչպէս նա անուանում էր թախանձանքները, — չուսով վերջացաւ: Արժէր միայն չուացնել և քիս տալ շներին, և իսկոյն և եթ այս մութացկանները ազմուկով փախչում էին զանազան կողմեր: Բայց ասե-նից աւելի ձոնձրացնում էր նրան մի «պառաւ», սա Վառվառէ Մունկին էր, Պետրոսի մայրը: Երբ Պետրոսի տունը և գործարանը ծախուեց՝ մայրը ընկաւ աղքատութեան մէջ. որդին թէև վերադարձաւ հարրստացած՝ բայց չհետաքրքրուեց մինչև անգամ իմանալ, թէ ինչ գրութեան մէջ է

մայրը: Այժմ Վառվառէ Մունկը ծերացած, չորացած, յենուելով իւր փայտի վրայ՝ գալիս էր երբեմն որդու տան բազը: Նա չէր համարձակուում տուն մտնել, որովհետեւ Պետրոսը մի անգամ հրամայեց զուրս անել նրան: Վառվառէ Մունկը ցաւում էր, որ այս ծերութեան օրերում նա պէտք է ապրի ողորմութիւնով, մինչդեռ նրա հարազատ որդին կարող էր հանգստութիւն տալ նրա ծերութեան: Սակայն ոչ ծանօթ դէմքը, ոչ աղաչող հայեացքը և ոչ պառաւի չորացած ձեռքը, որ մեկնում էր ողորմութեան համար՝ չէին շարժում նրա բար սիրտը: Փնթփնթալով նա գրպանից հանում էր մի պղնձէ փող, փաթաթում էր թղթի մէջ և ուղարկում ծառայի ձեռով պառաւին: Պետրոսը լսում էր, ինչպէս պառաւը դողդոջուն ձայնով շնորհակալութիւն էր անում, ցանկանում նորան ամեն տեսակ բարիքներ. լսում էր, ինչպէս մայրը հաղալով հեռանում էր իւր տնից, բայց նա միայն մտածում էր մի բան — որ զարձեալ ի զուր տեղը մտնեց մի քանի գրօշ:

Վերջապէս Պետրոսը մտածեց ամուսնանալ: Նա գիտէր, որ Շվարցվալդում ամեն մի հայր ուրախութեամբ իւր աղջիկը

կտայ նորան կնութեան, բայց նա շատ չհաւանն էր: Նա կամենում էր, որ այս դէպքում էլ նրա բախտը ամենքին զարմացնէր — որ նա ամենից յաջող ընտրութիւնը անէր: Այս պատճառով էլ նա երկար փնտռում էր, ման էր գալիս Շվարցվալդում այս ու այն կողմ, բայց չկարողացաւ գիւղական գեղեցկուհիներից և ոչ մէկին ընտրել: Վերջապէս, երբ Պետրոսը արդէն յոյսը կտրել էր գիւղական խրճիթներում իւր համար լաւ հարսնացու գտնելու՝ նա լսեց, որ ամբողջ Շվարցվալդում ամենից գեղեցիկ և առաքինի աղջիկը — մի աղքատ փայտահատի աղջիկ է. նա ապրում է բոլորովին միայնակ, կատարում է իւր հօր տան գործերը, և երբէք նա չէ երևում գիւղական ոչ մի խնճոյքում, մինչև անգամ Զատիկի և ուրիշ մեծ տօների ժամանակ: Լսելով Շվարցվալդի այս հրաշալի աղջկայ մասին՝ Պետրոսը իսկոյն վճռեց նորան առաջարկութիւն անել և ուղեորուեց նրա ծնողների մօտ:

Գեղեցիկ Լիզբէտայի հայրը շատ զարմացաւ մի այսպիսի հարուստ պարոնի իրան արած այցելութեան վրայ, բայց աւելի ևս զարմացաւ՝ երբ իմացաւ, որ նա հարուստ Պետրոս Մունկն է և որ կամե-

նում է նրա փեսան զառնալ: Նա երկար չմտածեց. խեղճ ծերունին հաւատացած էր, որ այժմ նրա բոլոր զրկանքների և հոգսերի վերջը եկել է: Առանց աղջկայ համաձայնութիւնը հարցնելու՝ փայտահատը ընդունեց հարուստ փեսացուի առաջարկութիւնը, իսկ բարի աղջիկը այնքան հեղ էր, որ առանց մի խօսք ասելու դարձաւ Պետրոս Մունկի կինը:

Բայց հարսանիքից յետոյ խեղճ Լիզբէտայի կեանքը ուրախ չսկսուեց: Նա համարում էր իրան լաւ տանտիկին, մինչդեռ երբէք չէր կարողանում գոհացնել իւր մարդուն: Նա խղճում էր աղքատներին և իմանալով, որ իւր մարդը հարուստ է՝ երբէք յանցանք չէր համարում աղքատին ողորմութիւն կամ մի բաժակ գինի տալ: Երբ Պետրոսը մի անգամ իմացաւ, որ կինը աղքատներին ողորմութիւն է տալիս՝ ասաց նորան կոպիտ կելպով և բարկացած.

— Ինչպէս ես համարձակում բաժանել իմ հարստութիւնը մուրացկաններին և շրջմուլիկներին: Դու այս տունը մի բան բերել ես, որ իրաւունք ես համարում քեզ բաժանել ուրիշներին իմ ունեցածը: Հօրդ տանը դու ինքդ ոչինչ չունէիր ուտելու, իսկ

այժմ այնպէս ես այս կողմը այն կողմը շրպարտում փողերը, որ կարծես թէ իշխանուհի լինիս: Լաւ մտքումդ պահիր. եթէ ես մի անգամ ես տեսնեմ քեզ աղքատներին բան տալիս՝ այն ժամանակ գիտեմ թէ ինչպէս կվարուեմ քեզ հետ:

Դեղեցիկ Լիզբէտան քիչ արտասուեց չթափեց իւր անխիղճ մարդու ձեռին: Չատանգամ վշտացած՝ նա յիշում էր, թէ ինչպէս լաւ էր նրա կեանքը իւր հօր աղքատիկ խրճի մէջ և նախապատուում էր իւր առաջուայ կեանքը այն բաւականութիւններից, որ չըջապատում էին նրան հարուստ, բայց անխիղճ Պետրոսի տանը: Եթէ Լիզբէտան իմանար, որ իւր մարդու սիրտը քարից է և նա չէ կարող ոչ ոքի սիրել՝ այն ժամանակ, իհարկէ, չէր դարմանայ նրա անսիրտ լինելու վրայ: Պետրոսի ըստառնալից հրամանը լսելուց յետոյ Լիզբէտան այլ ևս ոչ ոքի յիշնչ չէր տալիս: Սմեն անգամ, երբ նա նստած էր լինում չեմքի վրայ և նրա մօտից անցնում էր մի մուրացկան՝ Լիզբէտան փակում էր աչքերը, որ չտեսնէ, և սեղմում էր ձեռը, որ ակամայ գնում էր դէպի գրպանը՝ ողորմութիւն տալու համար: Ընտոով ամբողջ

Չվարցվալ՝ դու՛մ լուր տարածուեց, թէ Մուն-
կի կինը իւր մարդուց աւելի ևս ժլատ է:
Մի անգամ Լիզբէտան դարձեալ նստած էր
իւր տան շէմքի վրայ, մանուկ էր և երբեմն
երգում: Այդ օրը նա իրան առաջուայ պէս
ուրախ և զուարթ էր գգում, որովհետև
եղանակը հրաշալի էր, Պետրոսն էլ գնացել
էր դաշտը: Յանկարծ Լիզբէտան նկատում
է, որ ճանապարհով անցնում է մի ծերու-
նի, մի մեծ և ծանր պարկ ուսին դրած:
Գեռ հեռուից նա լսում էր, թէ ինչպէս
ծերունին տնքտնքում է իւր ծանրութեան
տակ: Լիզբէտան մտածեց, որ յանցանք է
այդչափ բեռնել մի ծեր մարդու:

Մինչ այս՝ ծերունին, տնքտնքալով և
օրօրուելով՝ մօտեցաւ նորան, մի քանի քայլ
էր մնացել, որ հասնի, յանկարծ վայր ըն-
կաւ բեռի ծանրութիւնից: — Ձեր այդ տա-
րիքում դուք չպէտք է մի այդպիսի ծա-
նրութիւն կրէք, — ասաց Լիզբէտան:

— Այո՛, եթէ միայն աղքատութիւնը չը
ստիպէ. չէ՛ որ ապրուստ է հարկաւոր, —
պատասխանեց ծերունին: — Սակայն զորտե-
ղից կարող է քեզ պէս մի հարուստ կին
իմանալ, թէ ինչ ծանր բան է աղքատու-
թիւնը և թէ մի կու՛մ ջուր տալը ինչ բա-

րի գործ կարող է լինել այսպիսի տաք
օրը: Լիզբէտան, երբ այս լսեց՝ տուն վա-
զեց, վերցրեց դարակի վրայից դոյլը և ջուր
լցրեց: Երբ նա վերադարձաւ ծերունու
մօտ և տեսաւ, թէ նա ինչպէս պառկած է
իւր պարկի վրայ ողորմելի և ուժասպառ՝
նա գգաց դէպի այդ ծերունին խորին ցա-
ւակցութիւն: Յիշելով որ մարդը տանը չէ՝
նա մի կողմը դրեց ջրով լի դոյլը, վեր-
ցրեց բաժակը, գինի լցրեց, յետոյ մի մեծ
կտոր հաց կտրեց և այս բոլորը տուեց
ծերունուն:

— Խմեցէք, ասաց նա. — մի կու՛մ գի-
նին ձեզ աւելի ոյժ կտայ, քան թէ ջուրը:
բայց միայն խմեցէք առանց շտապելու և
հացն էլ կերէք:

Ծերունին զարմանքով նայեց նրա վը-
րայ. խոշոր արտասունքները զլորուեցան
նրա ծերացած աչքերից: Նա մի փոքր գի-
նի խմեց և ասաց.

— Ես աշխարհիս երեսին արդէն քիչ
չեմ ապրել, բայց քիչ եմ տեսել, որ մար-
դիկ այնչափ կարեկից լինին, ինչպէս դուք,
և կարողանային միևնոյն ժամանակ այն-
չափ սիրով տալ ուրիշներին Աստուծոյ ի-
րանց տուած բարիքներից: Սակայն սրա

փոխարէնը դուք այստեղ երկրի վրայ կը ստանաք: Այսպիսի բարի գործերը չեն մնում առանց վարձատրութեան:

— Զատ ճիշտ է, և այդ վարձատրութիւնը նա կստանայ հէնց այս րոպէին, — ազդակեց մէկը սարսափելի ձայնով: Նրբանք երկուսը վախեցած յետ դարձան և տեսան իրանց յետևում Պետրոս Մունկին, որ բարկութիւնից կարմրել էր:

— Ահ, տես բանը ո՛ր է հասել. դու իմ ամենալաւ գինիով հիւրասիրում ես մուրացկաններին, իմ սեփական բաժակը մօտեցնում ես շրջմոլիկների շրթունքներին. այ՛րեզ քո վարձատրութիւնը, ստացիր:

Լիզբէտան ընկաւ նրա ոտները և ըսկսեց ներողութիւն խնդրել: Բայց քարսիրտը խզճալ չգիտէր: Նա շուռ տուեց ձեռին բռնած մորակը և այնպէս սաստիկ խփեց նրա փողոսկրէ կոթով Լիզբէտայի ճակատին, որ խեղճ կինը անզգայ ընկաւ ծերունու ձեռների վրայ: Պետրոսը երբ այս տեսաւ՝ խղճահարուելու պէս մի բան զգաց: Նա կռացաւ դէպի կնոջ մարմինը, որ տեսնէ, կենդանի է նա. բայց ծերունին այդ միջոցին սկսեց խօսել նորան ծանօթ ձայնով.

— Նեղութիւն մի հրեք, Պետրոս. սա

ամենից քնքոյշ և հրաշալի ծաղիկն էր ամբողջ Զվարցվալ դում. բայց դու կոխոտեցիր նրան, և նա երբէք այլ ևս չի ծաղկի:

Այս խօսքերը որ լսեց Պետրոսը՝ դու՛նատուեց ինչպէս կտաւ և ասաց.

— Ահ, այդ դու ես, Ասակիկ. էհ, ինչ որ անցել է՝ այլ ևս չէ կարելի վերադարձնել. երեւի այդպէս էլ պէտք է լինէր: Սակայն յոյս ունիմ, որ դուք իմ մասին չէք յայտնի, որ մարդասպան եմ:

— Դժբախտ, — գոչեց փոքրիկ մարդը: — Ինձ ինչ օգուտ, եթէ քո պատանը ծախեմ կախաղանին: Ո՛չ թէ երկրային, ո՛չ թէ մարդկային դատաւորից դու պէտք է վախենաս, այլ ուրիշ, աւելի խիստ դատաւորից, որովհետեւ դու քո հոգին ծախեցիր սատանաներին:

— Հը, ինչ: Եթէ ես մինչև անգամ ծախեցի իմ սիրտը, — գոչեց Պետրոսը, — դրանում մեղաւորը դարձեալ ոչ այլ որ է՝ եթէ ոչ դու և քո խաբուսիկ նուէրները: Դու էիր, խորամանկ ոգի, որ հասցրիր ինձ մինչև անկումն. դու ստիպեցիր ինձ ուրիշի օգնութեան դիմել, և դու ես այժմ պատասխանատուն:

Բայց դեռ այս խօսքերը բերանումն

էր՝ Ապակիկը սկսեց մեծանալ և շուտով մի կատարեալ հսկայ դարձաւ. նրա աչքերից ամեն մէկը մի փոքի չափ դարձաւ, իսկ բերանը նմանում էր մի կարմրած փառաւորանի, որի միջից բոցեր էին դուրս գալիս: Պետրոսը չոգեց նրա առաջ և չնայելով իւր քար սրտին՝ դողաց ինչպէս մի աշնան տերեւ: Անտառի ոգին բռնեց նրա օձիքից, մի քանի անգամ պտտացրեց օդում, կարծես թէ մըրիկ լինէր, որ պտոյտ էր տալիս չորացած տերկները, յետոյ խփեց գետին մի այնպիսի ոյժով, որ Պետրոսի բոլոր ոսկորները գնկզնկացին:

— Ատելի՛ որդ, — գոռաց նա ամպի պէս, — ես կարող էի ճգմել քեզ, եթէ միայն ուզէի, որովհետեւ դու մեղանշեցիր անտառի տիրապետողի գէմ. բայց իսէ՛ր այս մեռած կնոջ, որը կերակրեց և խմացրեց ինձ՝ ես խնայեցի քեզ և տալիս եմ ութ օր ժամանակ: Եթէ դու այս ութ օրում չզղջաս և ուղիղ ճանապարհի չգաս՝ այն ժամանակ ես կգամ և կջախջախեմ քո գլուխը, և դու կմեռնես առանց քո մեղքերը քաւելու:

Արդէն մութն էր, երբ մի քանի մարդիկ անցնելով Պետրոս Մունկի տան մօտով՝ տեսան նրան դետնի վրայ ընկած անզգայ:

Նրանք սկսեցին շուռ տալ նրան այս կողքից այն կողք, ականջ դրեցին նրա շնչառութեան, բայց երկար ժամանակ չկարողացան ուշքի բերել Պետրոսին: Վերջապէս այդտեղ հաւաքուած մարդկանցից մէկը մտաւ տուն, ջուր բերեց և սրկեց նրա վրայ: Այն ժամանակ Պետրոսը մի խոր շունչ քաշեց և բացեց աչքերը: Նա նայեց շուրջը և հարցրեց, ո՞ւր է Լիզբէտան, բայց ոչ ոք չկարողացաւ պատասխանել: Այն ժամանակ նա անցորդներին յայտնեց իւր շնորհակալութիւնը նրանց հասցրած օգնութեան համար, տուն մտաւ և սկսեց որոնել կնոջը: Բայց Լիզբէտան չգտնուեց ոչ մահանում և ոչ էլ տանիքում: Այժմ նա չէր կարող այլ ևս կասկածել. այն, ինչ որ նորան մինչև այժմ մի սարսափելի երազ էր թւում՝ դառը իրողութիւն էր: Երբ որ Պետրոսը բոլորովին մենակ մնաց՝ օտարոտի մտքեր պատեցին նրան: Նա ոչընչից չէր վախենում, որովհետեւ նրա սիրտը քարից էր, ցուրտ էր, ինչպէս սառույց. բայց երբ որ նա մտածում էր իւր կնոջ մահուան մասին՝ այն ժամանակ ականաջ երեւեակում էր և իւր մահը: Նա մտածում էր, թէ ո՞րքան մեղքեր կան իւր հոգու

վրայ բարդուած: Նա երեւակայում էր իրան
այն խեղճ մարդկանց արտասուները, ո-
րոնք չէին կարողանում փափկացնել նրա
սիրտը, և նրանց անէծքը. յիշում էր այն
գժբախտներին, որոնց վրայ նա բաց էր
թողնում շներին. իւր մօր մեղմ յուսահատու-
թիւնը և բարի գեղեցիկ կնոջ արիւնը, որ
իւր ձեռով թափեց: Նա մինչև անգամ չը
գիտէր, թէ ինչ պէտք է ասէ Լիզբէտայի
ծերունի հօրը՝ երբ նա հարցնէ, «ո՞ւր է իմ
աղջիկս, քո կինը»: Ի՞նչ է պատասխանելու
Պետրոս Նորան, ում որ պատկանում են բոլոր
անտառները, սարերը և մարդկանց կեանքը:

Մինչև անգամ գիշերը երազումն էլ
նրան տանջում էին այս մտքերը:

Ամեն ըոպէ նրան զարթեցնում էր մի
քնքոյշ ձայն, որը շնչում էր նրա ական-
ջին. «Պետրոս, գտիր քեզ համար մի ու-
րիշ, աւելի ջերմ սիրտ»: Բայց նա շտապով
փակում էր նորից աչքերը, որովհետև այն
ձայնը, որ շնչում էր նորան այս նախա-
զգացումը՝ անտարակոյս հանդուցեալ Լիզ-
բէտայի ձայնն էր: Միւս օրը նա վնաց
գինետուն, որ թմրացնէ իւր մտքերը, տե-
սաւ այնտեղ հաստ եղեկիէին. Պետրոսը
նստեց նրա մօտ և սկսեցին խօսակցել:

Նախ խօսեցին այստեղից ու այնտեղից,
— եղանակի, պատերազմի, տուրքերի և
այլ այդպիսի բաների մասին, բայց վեր-
ջապէս խօսակցութիւնը անցաւ մահուան
վրայ: Հաստափոր եղեկիէլը պատմեց Պե-
տրոսին իւր ծանօթներից մի քանիսի յան-
կարծակի մեռնելու մասին. Պետրոսը հար-
ցրեց նրան, թէ նա ինչ է մտածում մահ-
ուան մասին և թէ, նրա կարծիքով, յետոյ
ինչ է պատահում մարդկանց:

Եղեկիէլը պատասխանեց, որ մարմինը
կյանձնեն հողին, լսկ հողին— կամ երկինք
կզնայ կամ դժոխք:

— Ուրեմն սիրտն էլ կթաղեն, հարցրեց
Պետրոսը այլայլուած:

— Իհարկէ, սիրտն էլ են թաղում:

— Իսկ եթէ մէկը այլ ևս սիրտ չունի,
— շարունակեց Պետրոսը:

Եղեկիէլը այս խօսքերը որ լսեց՝ զայ-
րացած նայեց նրա վրայ և հարցրեց.

— Դրանով դու ի՞նչ էս ուզում ասել:
Չլինի թէ դու ինձ ես ակնարկում: Կամ
կարծում ես, կարելի է, որ ես բոլորովին
սիրտ չունիմ:

— Օ, ո՛չ, դու սիրտ ունիս, բայց նա
բարի պէս պինդ է,— պատասխանեց Պե-

տրոսը: Եղեկիէլը դարձեալ զարմացած նայեց Պետրոսի վրայ: Յետոյ վախեցած նայեց չորս կողմը, որ տեսնէ, հօ իրանց լսող չկայ, և ասաց.

—Այդ դու ռրտեղից գիտես. կամ գուցէ քո սիրտն էլ այլ ևս չէ բաբախում:

—Այո, իմս էլ այլ ևս չէ բաբախում, գոնէ չէ բաբախում իմ կրծքումս,—պատասխանեց Պետրոս Մունկը:—Բայց ասա, բանի որ դու այժմ գիտես, թէ ես ինչ եմ ակնարկում, յետոյ մեր սրտին ինչ պէտք է պատահի:

—Ինչ ես դու այդքան անհանգիստ լինում, բարեկամ, — ծիծաղելով պատասխանեց Եղեկիէլը. դու, փառք Աստուծոյ, քեզ համար լաւ ապրում ես. այդքանն էլ բաւական է: Մեր քար սրտերը հէնց նբանով են լաւ, որ այս տեսակ մտքերը մեր մէջ երկիւղ չեն յարուցանում:

—Այդ այդպէս է, բայց այնու ամենայնիւ ակամայ դուրիս են գալիս այս մտքերը, և թէեւ այժմ ես երկիւղ ասած բանը չգիտեմ այլ ևս ինչ է, բայց շատ լաւ յիշում եմ, ինչպէս սաստիկ վախենում էի դժոխքից, երբ դեռ անմեղ տղայ էի:

—Հազիւ թէ յետոյ մեր բանը լաւ լի-

նի, — ասաց Եղեկիէլը. — ես մի անգամ այս մասին հարցրի դպրոցի ուսուցչից, և նա ասաց ինձ, որ մարդուս մեռնելուց յետոյ սրտերը կշռում են. թեթեւ սրտերը բարձրանում են երկինք, իսկ ծանր սրտերը, որոնք մեղքերով լիքն են՝ զնում են ներքեւ: Ես կարծում եմ, որ մեր քարէ սրտերը այնքան էլ թեթեւ չպէտք է լինին:

—Ո՛հ, ճիշտ է,—պատասխանեց Պետրոսը:—Երբեմն ինքս էլ բաւական չեմ, որ իմ սիրտը այսպէս ցուրտ և անկարեկից է:

Պետրոսի և Եղեկիէլի խօսակցութիւնը հէնց դրանով էլ վերջացաւ: Հետեւալ գիշերը ծանօթ ձայնը նորից մի քանի անգամ շնչաց Պետրոսի ականջին. «Պետրոս, գտիր քեզ համար մի աւելի ջերմ սիրտ»: Պետրոսը չէր գղջում, որ սպանել էր իւր կնոջը, բայց երբոր նա ստիպուած եղաւ ասել ծառաներին, թէ Լիզբէտան ուրիշ տեղ է զնացել՝ նա ակամայ մտածեց. «Ճիշտ որ հետաքրքիր է, նա ո՞ւր անյայտացաւ»: Այսպէս անցաւ վեց օր:

Ամեն գիշեր նա լսում էր միևնոյն ձայնը և չէր կարողանում ազատուել անտառի ոգու և նրա սարսափելի սպառնալիքի մասին մտածելուց:

Վերջապէս եօթներորդ առաւօտը նա յանկարծ ցատքեց մահճակալի վրայից և գոչեց. «Լաւ, տեսնենք, գուցէ ինձ յաջողուի մի աւելի ջերմ սիրտ գտնել: Այս ցուրտ քարը իմ կրծքի մէջ իմ կեանքը անտանելի տխուր է դարձնում»: Նա շտապով հագաւ իւր տօն օճաւայ շորերը, ձին հեծաւ և գնաց եղենու անտառը:

Երբոր հասաւ այնտեղ, ուր ծառերը սաստիկ խիտ էին՝ նա վէր եկաւ ձիու վրայից, կապեց նրան մի տեղ և շտապով բարձրացաւ բլուրի գլուխը: Այնտեղ, ծանօթ հաստ եղենու առաջ, նա կրկնեց իւր երգումը.

Գանձի պահապան կանաչ անտառում,
Դու արդէն ապրել ես անթիւ դարեր.
Այս երկիրն ամբողջ քեզ է պատկանում,
Ուր բուսնում աճում են եղենիներ...
Յիրաւի Կու ես մեր թագն և պարծանք...

Այդ բոպէին դուրս եկաւ նրա առաջ Ապակիկը. բայց նրա դէմքը այնպէս բարի և սիրալիւր չէր, ինչպէս առաջին տնգամ, այլ տխուր և մռայլ: Նա հագած էր սև ապակուց կապայ, իսկ գլխարկի վրայ տատանում էր սուգի երկար ժապաւէներ: Պետրոսը շուտով հասկացաւ, թէ այս սուգը ում համար է:

— Ի՞նչ ես ուզում դու ինձանից, Պետրոս Մունկ, — հարցրեց ոգին խուլ ձայնով. — Ես դեռ մի ցանկութիւն էլ ունիմ խնդրելու, ալ. Ապակիկ, — պատասխանեց Պետրոսը, գետին նայելով:

— Մի՛թէ քար-սիրտը ընդունակ է մի որևէ բան ցանկանալու: Դու ունիս բոլորը՝ ինչ որ քեզ հարկաւոր է քո վատ հակումներին բաւարարութիւն տալու համար, և ես հազիւ թէ կատարեմ քո ցանկութիւնը:

— Բայց չէ՞ որ դուք ինձ երեք ցանկութիւն նշանակեցիք. դեռ ես մի ցանկութիւն էլ ունիմ:

— Այո, բայց չէ՞ որ ես կաբող եմ մերժել, եթէ դու մի յիմար ցանկութիւն յայտնես, — պատասխանեց անտառի ոգին: Սակայն ասա՛, տեսնեմ դու ինչ ես ուզում:

— Հանեցէք իմ կրծքից այս մեռած քարը և տուէք ինձ իմ կենդանի սիրտը, — ասաց Պետրոսը:

— Ի՞նչպէս, մի՛թէ մենք մի այդպիսի պայման ենք ունեցել, — հարցրեց Ապակիկը: — Մի՛թէ ես հողանդացի Միխէլն եմ, որ քարսիրտ և հարստութիւն է բաժանում. Գնա նրա մօտ և նրանից պահանջիր քո սիրտը:

—Ախ, նա երբէք յետ չի տայ ինձ իմ սիրտը,—պատասխանեց Պետրոսը:

—Ես քեզ խղճում եմ, Պետրոս, թէ եւ արժանի չես,—ասաց փոքրիկ մարդը, մի չքի մտածելուց յետոյ,—Բայց որովհետեւ քո ցանկութիւնը յիմար բան չէ՝ ուստի ես չեմ հրաժարուում քեզ օգնելուց: Լսիր, միայն դու ուժով երբէք չես կարող քո սիրտը յետ ստանալ, բայց խորամանկութեամբ շատ կարելի է քեզ յաջողուի, որովհետեւ Միխէլը իսկապէս այնքան էլ խելօք չէ, թէ եւ իրան երեւակայում է անսովոր խելքի տէր: Գնա՛ ուղիղ նրա մօտ և արա՛ այն՝ ինչ որ քեզ կ'պատուիրեմ:—Ապակիկը մանրամասն բացատրեց Պետրոսին, թէ ինչպէս պէտք է վարուի Միխէլի հետ և տուեց նորան մի փոքրիկ խաչ, մաքուր ապակուց շինուած:

—Քեզ կեանքից զրկել չէ կարող,—ասաց նա Պետրոսին,—իսկ երբ դու ցոյց տաս նորան այս խաչը և միենոյն ժամանակ աղօթես՝ այն ժամանակ նա չէ կարող քեզ չազատել: Երբոր դու յետ կստանաս քո սիրտը՝ եկ ինձ մօտ:

Պետրոս Մունկը վերցրեց խաչը, մըտքումը լաւ պահեց անտառի ողու տուած

խրատները և ճանապարհ ընկաւ. դէպի հուլանդացի Միխէլի կալուածները: Նա երեք անգամ կանչեց նրան, և հսկան իսկոյն դուրս եկաւ նրա առաջ:

—Դու սպանեցիր քո կնոջը,—հարցրեց Միխէլը մի սարսափելի ծիծաղով:—Լաւ արիր, այդպէս էլ հարկաւոր էր նրա հետ վարուել. թող քո ունեցածը ցրիւ չը տար մուրացկաններին: Բայց դու պէտք է մի առ ժամանակ հեռանաս այս երկրից, որովհետեւ նրա անյայտանալը չուտով մեծ աղմուկ կ'առաջացնէ: Երեւի դու եկել ես փող ստանալու:

—Դու չակեցիր,—պատասխանեց Պետրոսը:—Բայց այս անգամ ինձ շատ փող է պէտք. չէ՞ որ Ամերիկան մօտիկ չէ:

Միխէլը վեր կացաւ տեղից և գնաց փող բերելու. Պետրոսը հետեց նորան և չուտով նրանք հասան Միխէլի խրճիթը: Այնտեղ Միխէլը բաց արեց մի արկղ, որի մէջ շատ փող կար, և հանեց մի մեծ կապոց ոսկի: Մինչ նա սեղանի վրայ համարում էր փողերը՝ Պետրոսը նկատեց.

—Ի՜նչ ճարպիկ ես, Միխէլ. դու ուզեցիր հաւատացնել ինձ, որ իմ կրծքում քար է և որպէս թէ իմ սիրտը մնացել է քեզ մօտ:

— Ի՞նչ, միթէ այդպէս չէ:—Միթէ դու զգում ես, որ սիրտ ունիս: Միթէ նա սառուցի պէս ցուրտ չէ: Միթէ դու զգում ես երկիւղ, վիշտ կամ զղջումն:

—Դու միայն դադարեցրել ես իմ սրտի բաբախումը, բայց նա դեռ գտնւում է իմ կրծքի մէջ: Եզեկիէլի սիրտն էլ է այդպէս: Նա ինձ ասաց, որ դու խաբել ես մեզ երկուսիս: Եւ յիշաւի, ինչպէս դու կարող էիր, առանց վտանգի ենթարկելու մեր կեանքը, հանել իւր տեղից մեր սիրտը: Դրա համար դու պէտք է կախարդ լինէիր:

—Բայց ես քեզ հաւատացնում եմ,—գոչեց Միխէլը նեղացած,—որ Եզեկիէլն էլ և բոլոր այն հարուստ մարդիկը, որոնք դիմել են ինձ՝ ունին այնպիսի քար սրտեր՝ ինչպէս քոնը և որ նրանց իսկական սըրտերը գտնւում են այստեղ, իմ սենեակում:

—Սակայն ի՞նչ լաւ կարողանում ես սուտ խօսել,—ծիծաղեց Պետրոսը.—խնդրեմ դու այդ երգը մի ուրիշին երգես և ոչ թէ ինձ: Կամ թէ դու կարծում ես, որ ես իմ ճանապարհորդութիւնների միջոցին քիչ եմ տեսել աւելի խորամանկ ձեռնաձութիւններ: Այդ բոլոր սրտերը, որ քո սենեակումն են՝ մսից են շինուած: Խօսք չկայ, դու

հարուստ ես, բայց դեռ կախարդել չգիտես: Հսկան կատաղեց և հրեց հարեան սենեակի դուռը:

—Ներս մտիր,—գոչեց նա,—և կարդա՛ քո աչքերով բոլոր թղթերը: Ահա, նայեցիր, միթէ սա Պետրոս Մունկի սիրտը չէ. տեսնո՞ւմ ես, ինչպէս նա զողողում և բաբախում է: Միթէ այդպիսի բաները կարելի է մսից շինել:

—Բայց այնու ամենայնիւ նա մսից է,—պատասխանեց Պետրոսը.—իսկական սիրտը այդպէս չէ բաբախում, իսկ իմ սիրտը առաջուայ պէս կրծքումս է: 2է, ասա՛ ինչ ուզում ես, իսկ կախարդել դեռ դու չգիտես:

—Լաւ, ես քեզ այդ կապացուցանեմ,—գոչեց Միխէլը բարկացած.—Դու ինքդ կզգաս, որ սա քո սիրտն է:—Եւ բաց անելով Պետրոսի կուրծքը՝ նա հանեց նրա միջից քարը, որ և ցոյց տուեց նորան, յետոյ հանեց ամանի միջից Պետրոսի իսկական սիրտը, փչեց, զգուշութեամբ զրեց տեղումը: Պետրոսը իսկոյն սկսեց զգալ, թէ ինչպէս նա բաբախում է և ինչպէս ինքը այժմ զգում է:

—Հը, ինչպէս ես քեզ զգում, հարցրեց Միխէլը ժպտալով:

— Եւ ճշմարիտ որ դու սուտ չես ասել, — պատասխանեց Պետրոսը, կամաց-կամաց խաչը գրպանից հանելով: — Երբէք չէի կարող երևակայել, թէ կարելի է այդպիսի բաներ անել:

— Այ, տեսնո՞ւմ ես, որ ես կարողանում եմ կախարդել: Դէ, այժմ թող որ նորից քո քարէ սիրտը դնեմ կրծքումդ:

— Կամաց, պ. Միխէլ, — գոչեց Պետրոսը, յետ քաշուելով և ցոյց տալով խաչը: — Երկրորդ անգամ ես չեմ թողնի, որ ինձ խաբեն. այժմ խաբուելու հերթը ձերն է: Եւ յետոյ Պետրոսը սկսեց ասել՝ ինչ աղօթք որ գիտէր: Այդ միջոցին Միխէլը ամբողջապէս կուչ եկաւ, ընկաւ գետին և սկսեց գալարուել՝ ինչպէս մի որդ: Նա ան չէր քաշում և տնքում. բոլոր սրբուհիները սենեակում սկսեցին բարախել և խրփել, կարծես ժամագործի արհեստանոցի ժամացոյցները լինէին: Պետրոսը սկսեց վախենալ: Նա թողեց փախաւ Միխէլի տնից և չգիտէր, թէ ինչպէս բարձրացաւ սարը, չնայելով, որ նա բաւական բարձր էր: Նա լսում էր, ինչպէս Միխէլը ուշքի գալով գայրանում էր և թափում նրա յետևից անէծքներ: Վերջապէս նա հասաւ եղննու ան-

տառը: Հէնց այդ միջոցին բարձրացաւ ստուտիկ մըրիկ. կայծակները թափւում էին աջ ու ձախ և վայր էին դրում մեծ-մեծ ծառեր, բայց Պետրոսին յաջողուեց անփորձ հասնել մինչև Ապակիկի կալուածները:

Նրա սիրտը բարախում էր ուրախ և ուժգին: Բայց նա շուտով սարսափով յիշեց իւր առաջուայ կեանքը, և նրա ուրախութիւնը անցաւ. նա յիշեց իւր բարի և պեղեցիկ կնոջը, որին սպանեց ժլատութիւնից. այդ բոլորին նա իրան հրէշ երևակայեց և ամենից ատելի մարդը: Դառնագին լալով, նա մօտեցաւ Ապակիկի բլուրին:

Փոքրիկ ոգին նստած էր իւր եղննու տակ և ծխում էր: Նրա գէմբը այժմ աւելի ուրախ էր, քան առաջ:

— Ինչի՞ ես լաց լինում, Պետրոս, — հարցրեց Ապակիկը: — Մի՞թէ դու չկարողացար յետ ստանալ քո սիրտը:

— Ա՛խ, ո՛չ, — պատասխանեց Պետրոսը յոգոց հանելով: — Եթէ իմ սիրտը դարձեալ քարից լինէր՝ ես երբէք չէի լաց լինի և իմ աչքերը կմնային չոր՝ ինչպէս գետինը յուլիս ամսին: Իսկ այժմ իմ սիրտը կտորկտոր է լինում, երբ միտքս է գալիս, թէ ինչ եմ արել ես անցեալում: Ես մոլերաց-

կանութեան հասցրի իմ պարտականներին, ես չներին բաց էի թողնում աղքատների և հիւանդների վրայ, ես... Բայց չէ որ դուք ինքներդ տեսաք, ինչպէս իմ մտրակը իջաւ նրա գեղեցիկ դէմքի վրայ:

— Այո՛, Պետրոս, դու մեծ յանցաւոր ես, — ասաց Ապակիկը: — Փողը և պարապու-
թիւնը քեզ փչացրին. նրանք քեզ հասցրին մինչև այն տեղը, որ քո սիրտը քար դար-
ձաւ, որ դու այլ ևս ոչ զգում էիր ուրա-
խութիւն, ոչ վիշտ, ոչ տանջանք: Բայց զղջումը քաւում է բոլոր մեղքերը, և եթէ ես համոզուած լինիմ, որ դու իսկապէս զղջում ես քո գործած յանցանքները՝ այն ժամանակ շատ կարելի է կարող եմ քեզ համար մի օրէն բան անել:

— Ո՛չ, ինձ այլ ևս ոչինչ պէտք չէ, — պատասխանեց Պետրոսը: — Ինձ համար այժմ ամեն բան վերջացած է: Ես այլ ևս երբէք չեմ կարող ուրախանալ կեանքումս: Եւ ի՞նչ պէտք է անեմ ես աշխարհիս երե-
սին միայնակ: Մայրս երբէք չի ների ինձ այն՝ ինչպէս ես վարուեցի նրա հետ. շատ կարելի է ես, հրէշս, արդէն գերեզման եմ իջեցրել նրան: Իսկ Լիզբէտան, իմ կի՛նս: Ո՛չ, լաւն այն է դուք սպանեցէք ինձ այս-

տեղ, պ. Ապակիկ: Այն ժամանակ գոնէ կը վերջանայ իմ ողորմելի կեանքը:

— Լաւ, — պատասխանեց փոքրիկ մար-
դը: Եթէ դու անպատճառ ուզում ես մեռ-
նել՝ ես քեզ կօղնեմ, կացինը մօտիկ տեղ է: Այս ասելով՝ նա հանեց բերանից չի-
բուխը, թափ տուեց, դրեց գրպանում, յե-
տոյ վեր կացաւ և կամաց-կամաց գնաց եղևնու յետեր: Իսկ Պետրոսը շարունակե-
լով լաց լինել՝ պառկեց խոտի վրայ: Կեան-
քը այլ ևս նրա համար ոչ մի գին չու-
նէր, և նա սառնասրտութեամբ սպասում էր կացնի մահացու հարուածին: Մի քանի րոպէից յետոյ նա լսեց քայլերի ձայն և մտածեց. «ասո՛ւ, նա գալիս է»:

— Յետ նայիր էլի մի անգամ էլ, Պե-
տրոս Մունկ, — գոչեց անտառի ոգին: — Պետրոսը սրբեց աչքերը, յետ նայեց, և տե-
սաւ իւր մօրը և Լիզբէտային, որոնք քաղ-
ցրութեամբ նայում էին նրա վրայ: Այն ժամանակ նա ուրախութիւնից ցատքեց տեղից և գոչեց.

— Ուրեմն դու կենդանի ես, Լիզբէտա: Եւ դուք էլ նոյնպէս այստեղ էք, մայրիկ: Եւ դուք ներձում էք ինձ:

— Այո՛, նրանք պատրաստ են քեզ նե-

րել, — ասաց Ապակիկը, — որովհետեւ դու ի սրտէ զղջում ես քո արածների համար: Նրանք բոլորը մոռացութեան կտան: Այժմ վերադարձիր քո հայրական խրճիթը և եղիր ածխագործ՝ ինչպէս առաջ: Եթէ դու ազնիւ և աշխատասէր լինիս՝ այն ժամանակ կյարգես քո արհեստը. քո զբաղմունքները կսիրեն և կախատուն քեզ աւելի՝ քան թէ ունենայիր տասը տակառ ոսկի:

Յետոյ Ապակիկը մնաք բարեւ ասաց նորանց, և երեքը միասին օրհնելով նրան, տուն գնացին:

Հարուստ Պետրոսի հրաշալի տունը կարծես իսկի չէր էլ եղել: Կայծակը այրել էր տունը և տան մէջ եղած բոլոր բաները, և քիչ էր մնացել, որ հասնի մինչև հայրական խրճիթը: Նրանք իսկոյն գնացին այնտեղ, առանց ամենեւին ափսոսալու կորստի մասին:

Բայց որքան մեծ էր նրանց զարմանքը՝ երբ նրանք հին խրճիթի տեղում տեսան մի գեղեցիկ գիւղական նոր տուն, որ թէև հասարակ՝ բայց մաքուր էր և կոկիկ:

— Այս բոլորը շինել է մեզ համար բարի Ապակիկը, — բացագանչեց Պետրոսը:

— Ինչ գեղեցիկ տուն է, — ասաց Լիզբէ-

տան: — Այս տունը շատ և շատ աւելի կոկիկ է՝ քան թէ մեր առաջուայ մեծ տունը իւր բազմաթիւ ծառաներով:

Այդ օրից Պետրոս Մունկը դարձաւ էլի աշխատասէր և ազնիւ մարդ: Նա բաւական էր իւր ունեցածով, եռանդով պարտպում էր իւր արհեստով, և չնորհիւ իւր սեփական աշխատութեան, հասաւ բարեկեցիկ վիճակի, և ամբողջ ձմարցվալ՝ դում ամենքը սկսեցին սիրել և յարգել նրան: Նա երբէք այլ ևս չէր կուում իւր կնոջ հետ, յարգում էր իւր մօրը և օգնում խեղճերին, որոնք զիմում էին նրա օգնութեան:

Երբ մի տարուց յետոյ կինը նուիրեց նորան մի գեղեցիկ որդի՝ Պետրոսը գնաց եղենու անտառը և արտասանեց իւր երգումը: Նա երկար սպասեց, բայց Ապակիկը այլ ևս չերեաց:

— Պարոն Ապակիկ, — գոչեց բարձրաձայն Պետրոսը. — լսեցէք խնդրեմ ինձ. ես եկել եմ ձեզ հրաւիրելու, որ կնքահայր դառնաք իմ նորածին որդուն:

Բայց պատասխան չստացուեց: Միայն քամին փչում էր և տատանում եղենիները կատարները. այդ միջոցին վայր ընկան եղենու մի քանի գնդակներ: — Ի՛նչ, որ դուք

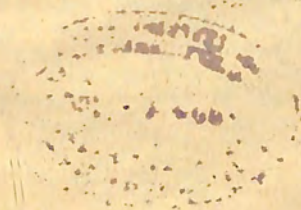
չէր երևում՝ ես ի յիշատակ ձեր կվերցնեմ
այս գնդակներից մի քանի հատը: Այս ասե-
լով նա դրեց գրպանում մի քանի գըն-
դակներ և վերադարձաւ տուն:

Մայրը երբ որ ցանկացաւ շորերը դնել
մնդկում՝ շուռ տուեց գրպանները, և վայր
ընկան չորս մեծ ոսկիներ: Պա Ապակիկի
ընծան էր Պետրոսի փոքրիկին:

Դեռ երկար ժամանակ երեքը միասին ա-
յրեցին խաղաղ և անվրդով, և Պետրոս Մուն-
կը սիրում էր ծերութեան օրերում ասել.

— Լաւ է քչով բաւականանալ, քան
թէ ունենալ շատ ոսկի և շատ տեսակ բա-
րիքներ, և հետը մի և նոյն ժամանակ մի
քար սիրտ:

Վ. Ե. Զ.

1879 թ.	1	Թամազյան Սեդրակ (սպառ.)	Թարգման. օր. Ն.	— 40
1980 թ.	2	Կարմիր լապտեր	Ս. Մարկոսյանի	— 30
	3	Մանկական երգեր, Գամառ-Քաթիկոսի		— 15
	4	Թովմաս եղբոր տեսլիկ, Թարգմ. օր. Ն. Ս. Մ.		— 45
	5	Մորենի և նրա ջնջելու համար. (սպառ.) Ն. Ս. Ք.		— 10
	6	Նեղ և խոնավ բնակարանների մասին, Հ. Ս.		— 10
1881 թ.	7	Մովսիս Խորենացու պատմութիւն Հայոց (սպ.)		— 80
	8	Փոքրիկ ձեռնարկ գործնական տնտեսութեան		— 50
	9	Գամառ-Քաթիկոսի բանաստեղծ. (սպառ.)		— 50
	10	Ռօբերտոսի պատմութիւն Թարգմ. Գ. Բ. Ս.		— 60
1882 թ.	11	Ռեթուսօրը, աշխ. Ռ. Պատկան. (սպառուած)		— 75
	12	Գառնուկի և Լուսնոտանի, Նմիդի, Թարգմ. Ն.		— 25
	13	Սայաթ-Նովա, աղբյուրների երգեր		— 5
	14	Ծննդեան պատմութիւնը		— 10
	15	Աղաթանգեղոսի պատմութիւն		— 1
1883 թ.	16	Գիւղական խալիֆայ, Ա. Սրբաւանդի		— 50
1885 թ.	17	Վանայ սաղ, Ներքինի, Ռ. Համբ.		— 75
	18	Փնջիկ, գրեց Աղէքսանդր Սրբաւանդ		— 20
	19	Նամուս, վէպ, Ներքինի (սպառ.)		— 1
	20	Ստեփանոսի Տարոն. Ստոյկան Պատմ. տիկեր.		— 2
1886 թ.	21	Թիֆլիսեցոյ մասոր կիտները, Գ. Ս. Աղեք.		— 1 50
1887 թ.	22	Վեռնիկ օրամուտներ		— 2
1888 թ.	23	Սրբազան պատմութիւն (սպառ.) Ս. Բ. Սա-		— 30
	24	Դասագրքեր կրօնի (ուսուցչ. համ.) Ս. Հակոբյանի		— 1 75
1889 թ.	25	Սոկրատես, Թարգմ. օր. Ռ. Ստեփան (սպառ.)		— 10
1890 թ.	26	Պատմութիւն Հայոց, Պալատականի (սպառ.)		— 1 50
	27	Ուղեցոյց գործնական շերտմուտի, Կ. Մ. Շ.		— 40
1891 թ.	28	Ժամանակագրութիւն Հայոց, Յ. Գաբրիելի		— 1 25
	29	Վարդ-Ռէպին, Սպերի, Թարգմ. Ն. Յ.		— 10
	30	Նալ և Գամառյանի, Յ. Նմիդի		— 20
	31	Ստուած դիպէ արդարն ու մեղաւորը, (սպառ.)		— 7
	32	Հաստաւորիմ Սափիարին, Վալյանի		— 10
	33	Լինհարդ և Գերարդ, Պետաւոցցի		— 25
	34	Յաւելուածի գիրք պատմութ. Ստոյկան		— 20
	35	Նաւի փոքրաւորը, Մ. Ռոզենի, Թարգմ. Յ. Լ.		— 15
	36	Ուսենց Յովսէփ, Ն. Սպերի, Թարգմ. Ն. Յ.		— 15
	37	Մեծադատիւ մուրաշիաններ Յ. Պ. (սպառ.)		— 40
	38	Աղգալին ջոջեր, Յ. Պարոնեանի (սպառ.)		— 1

39	Բը-ա-ըա, Սոխչիօն	— 15
40	Շնիկ, Կուլիկովայի, Թարգմ. օր. Ա. Ս. (սպառ.)	— 5
41	Շչեդրին, երեք զրոյցներ.	— 10
42	Տարասկոնցի Տարտար, Դոդէի, Թ. բժ. Թ. Զ.	— 40
43	Օրէշանի կոյսը, Թարգմ. Յ. Խ. (սպառուած)	— 25
1892 Թ.	44 Յար. Արարատեանի կեանքը, Թարգմ. Պ. Պ.	— 75
	45 Գաղափարական քաջանայ, (սպառուած)	— 75
	46 Ընտանիքի յոյսը, Թարգմ. օր. Մ. Տ.-Յ. (սպառ.)	— 10
	47 Հոսոսի ձեռաստորը, Պարոնեանի (սպառ.)	— 1
	48 Քիմիա, Բոսիօի, Թարգմ. Ա. Մէլք-Ալլաշի.	— 40
	49 Շչեդրին, երեք վէպիկ, Թարգմ. Մ. Լազար.	— 15
	50 Սասնայ ծառեր, Գարեգին սարկաւազի	— 50
	51 Չաւաթի լուծմունք, Ե. Լալայեանցի	— 25
	52 Գաստիարակութիւն, Սպենս. Թարգմ. Մ. Ղ.	— 1
	53 Մըււան, Նմիդտի, Թարգմ. Ան. Քալանթար	— 20
	54 Խան-Մըրան, Սէյլանի	— 20
	55 Տարաս-Բուլա, Ն. Գօգօլի, Թարգմ. Մ. Ա.	— 40
	56 Փշրանքներ, Գ. սարկ. Յովսէփեանի	— 50
	57 Երկու քոյր, Ղ. Ալալեանի	— 25
	58 Դրախտի բնտանիք զ. տպ. Խրիմ. Հայր. (սպառ.)	— 60
	59 Սերաք և Սամուէլ, զ. տպ. " (սպառ.)	— 50
	60 Փորձանքների բժշկարան, Բրօքերի, Թարգմ. Օհ.	— 20
	61 Մակբէթ, Շչեդրինի, Թարգմ. Ս. Մալխասեանց.	— 50
1893 Թ.	62 Պաստոր, Ս. Բալագեանի և Ա. Քալանթարի	— 20
	63 Խօլերա, բժ. վաչ. Արծրունու	— 5
	64 Խաբաղի տղայ, Ս. Քամալեանի	— 40
	65 Հանրամատչելի բնաստութիւն, Վ. Լուսինյանի	— 1
	66 Փարաոնի աղծիկը, Երէքսի, Թարգմ. Գ. Շ.	— 80
	67 Խուռ-Խոր, Յ. Դազարեանի.	— 60
	68 Էլբուլա, Կազէիկի, Թարգմ. Տ. Փերումեանի	— 45
	69 Չորրորդ մօգը, Վան-Դէյկի	— 5
	70 Դրախտի բնտանիք Խրիմ. Հայրիկի, զ. տպ.	— 50
	71 Սերաք և Սամուէլ, զ. տպ.	— 50
	72 Զրոյցներ Հոյի մասին, Ս. Բալագեանի	— 15
	73 Սատղաբաշխութիւն, Ֆլամմար., Թարգմ. Տ. Յ.	— 1
1894 Թ.	74 Մանուկների Հոգատարութիւն, (սպառուած)	— 20
	75 Մուկուչի Հաւիկը, Պ. Նեղովանօվի, Թ. Մո. Մ.	— 15
	76 Երկու հեքեաթ, Կարմէն Սիւլվայի, Թ. Սո. Մ.	— 10
	77 Կովկասի գերեզնի, Թարգմ. Պ. Պ. (սպառուած)	— 20
	78 Անճողների բաղիկը, Թ. Ղ. Ա. (սպառուած)	— 5
	79 Վէպիկներ, Շիրվանդադէի	— 40
	80 Դարձիւնիկ, Ս. Բալագեանի (սպառուած).	— 40
	81 Աւարոս Դուրեան, Արշակ Զօպանեանի.	— 50

82	Շիլլօնի կայանաւորը, Մ. Հարամանի, Թ. Կ. Գ.	— 60
83	Համէտ, Շչեդրինի, Թ. անդ. Յ. Խան-Մասեհ.	— 75
84	Քենական պատմ. Հայոց, Ա. Դարազաշ. մասն Ա.	— 1
1895 Թ.	85 Նոյն, մասն Բ.	— 1
	86 Նոյն, մասն Գ.	— 1
	87 Նոյն, մասն Դ.	— 1
	88 Պատմութիւն Հայոց, Ս. Պալասանեանի, բ. տպ.	— 1 50
	89 Սկնայ Հնութիւնք, Յ. Ճանիկեանի.	— 2
	90 Ուրբէնօնցի մանուկ, Ուրալի զրոյցներից	— 10
	91 Կոչակարը երաժիշտ, Տիւտչեկի	— 5
	92 Խնձորների երկրում, Ուրալի զրոյցներից	— 10
	93 Երկու եղբայր, տիկ. Սօնգօմերի, Թարգմ. Պ. Պ.	— 60
	94 Մեծապ. Մուրացկանների, Պարոնեանի, զ. տպ.	— 40
	95 Նախագիտելիք բուսաբանութեան, Ա. Քիշմէշ.	— 80
	96 Հաղարից մէկը, Ն. Մամիկոնեանի	— 60
	97 Խնչէս կուղէք, Շչեդրինի, Թ. Յ. Խան-Մասեհ.	— 50
	98 Դպրոցական առողջապահութ. բժ. Վ. Արծր.	— 50
	99 Կեղեքէշ, վէպ, Վ. Ն. Նիմիդովիչ Դանչենիօն.	— 10
	100 Գուռոյ արմատներն, Վ. Գարշինի, Թ. Հ. Առաք.	— 5
	101 Գուռոյ օգգէն,	— 5
	102 Ճանապարհորդ դուրը,	— 3
	103 Մանկական լսող. պատկերներով.	— 1 20
1896 Թ.	104 Գետնափորի երեխաները, Թարգ. Շիրվանդադէ.	— 15
	105 Վրէժ, Գի դը-Մօպասանի, Թարգմ. Լ. Մ.-Ա.	— 5
	106 Ակամայ մայրասպան, Թարգմ. Տ. Յովհաննիս.	— 15
	107 Մուշու. Ալդայի, Թարգմ. Յ. Օհանեանի.	— 10
	108 Անեկուոյթ Հոգադործ, Զ. Դարձիւնի, փ. Լ. Մ.-Ա.	— 7
	109 Նապաստակ, Թարգմ. օր. Ն. Վուլիջանեանի	— 7
	110 Թերունի Մարիօն, Թարգմ. Մեդնիկեանի	— 10
	111 Ռոմէօ և Ջուլիէտ, Շէկս., Թարգմ. Յ. Խան-Մաս.	— 60
	112 Ողբային Զօմեր, Յ. Պարոնեանի, զ. տպ.	— 1
	113 Զրոյցներ Ն. Մուրացկանի, Թարգմ. Մ. Տ.-Անդր.	— 15
	114 Բնկերասէր Վահանք, տիկ. Ս. Յակոբջանեանի	— 10
1897 Թ.	115 Անվան գերծակը	— 40
	116 Մոխրատիտիկ	— 40
	117 Քնած գեղեցկուհի	— 40
	118 Կարմիր գլխարկ	— 40
	119 Գուլիլիէրը Թիւրքների աշխարհում	— 40
	120 Դուլիլիէրը Հոկանների աշխարհում	— 40
	121 Նապաստակ և Ողնու գրադը	— 40
	122 Լուսերեսիկ	— 40
	123 Ճամբարութիւնը միշտ յաղթում է	— 40
	124 Օրբօնի Հրաշալի եղջիրը	— 40

125	Գալիթ Կոպպեր-Ֆելդ, Չարյու Գիկիկեան, Թ. Պ. Պ. 1 —
126	Դասընկերներ, Աննենտակայ, Թ. Կ. Ինկնազար. — 50
127	Խժռողներ, պրոֆ. Ս. Բողդ. Թ. Լ. Ս. Ս. Պ. — 50
128	Լենտեր պատմութեան, Ս. Ֆ. Գողգի, Թ. Վ. Փաթ. — 40
129	Հոս Կիւն, Ա. Ահարոնեանի — 40
130	Կեանքի տեսարաններ, Քասիմի — 50
131	Ոսկի շնողներ, Յշուկի, Թ. Խ. Մարտիրոսեանի. — 50
132	Գուլիկէրի ճանապարհորդ, Թ. Ղ. Աղայեան. — 50
133	Թռչունների աշխատանքի տեղափոխութիւնը — 5
134	Վեներտի մաճառականը, Շէկա, Թ. Յ. Խ. Մաս. — 40
135	Երկրաշարժ և հրաբխ. լուսնի, Լուսնիկի, Թ. Վ. — 15
136	Վեներտի և զրոյցներ, Գիգը Մոպա, Թ. Վ. Ս. — 1 —
137	Բողգդա, Կողմ. Ս. Ս. — 20
138	Երկրի և երկնքի մասին, Վ. Լուսնիկի, Թ. Վ. — 10
139	Կոմիտաս, Կողմ. Գ. Բաղր. — 20
1898 Թ.	140 Աղբորտիական օղեղործութիւն. Յ. Աղբորտեանի — 40
141	Գիւրապետեան, մեքեն. և գործ. Լ. Խան-Աղբորտեանի. — 50
142	Կենդանիների աշխարհում, Լուսնիկի, Թ. Վ. — 30
143	Արքայ լիւր, Շէկա, Թ. Վ. Յ. Խան-Աղբորտեանի. — 50
144	Յո՛ւր Երթաւ, Սենիկի, Թ. Վ. Յ. Ս. Լուսնիկի, Թ. Վ. — 50
145	Կոմիտաս, Կողմ. Գ. Բաղր. — 20
146	Մարդ և Կենդանի, Թ. Վ. Յ. Ս. Լուսնիկի, Թ. Վ. — 10
147	Սիւր և Կենդանի, Թ. Վ. Յ. Ս. Լուսնիկի, Թ. Վ. — 10
148	Խորամանկ աղբորտ, Սենիկի, Թ. Վ. Յ. Ս. Լուսնիկի, Թ. Վ. — 10
149	Կղզիների լուսնի, Կողմ. Գ. Բաղր. — 20
150	Վանա, Սաղ, Բ. Հասար (մամուլի տակ) — 35
151	Հանրապետ, Ս. Կոպպեր, Թ. Ֆրանս. Լ. Ս. — 20
152	Պատկեր, Թ. Գ. Բաղր. — 20
1899 Թ.	153 Պատկերի առաջին աղծը, Թ. Պ. Պ. Առաջեանի — 20
154	Երկրաշարժ Անկիւնի, Հասար. Թ. Վ. Ս. — 5
155	Հրէայ Սրէնքը, Հասար. Թ. Վ. Ս. — 3
156	Սրէնքի պատմ. և Ս. Խորեանցի, Ս. Մալի. — 40
157	Կալիկէյ, Կողմ. Գ. Բաղր. — 25
158	Քար-Սիւր, (մամուլի տակ) — 10
159	Մանուկն ու Կոմիտաս, Թ. Վ. Ս. — 25
160	Խամամարտութիւն առողջ երեխ. Բժ. Վ. Սրէնք. — 25
161	Մանուկութիւն և Պատմութիւն. Ս. Մալի. — 40
162	Պաշտօն, Ս. Լուսնիկի, Թ. Վ. — 80
163	Գլադստօն, Լիւսնիկի, Թ. Վ. — 80

Դիմիլ—Тифлист. Тифлисское Общество Изданія Армянскихъ книгъ, Կամ Tiflis, (Russie), Société de la publication des livres arméniens.

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ՀՐԱՅՄԱՐԱԿԱՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

- 1899 թուին ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ
- 150 ՎԱՆԸՅ ՍԱԶ, Բ. Հատ. (մամ. տակ) —
- 153 ՀԵՄՍԻԿԱՅԻ ԱՌԱՋԻՆ ԱՂԹԹԵԸ, [Ժարգմ. —
Պերճ Պռօշեանի. . . . — 20
- 154 ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ԱՆԳԼԻՍԻՆ, Հատ. ֆի.
[Ժարգմ. Վ.Տ. - Ն. . . . — 5
- 155 ՀՐԼԱՅ ԱՐՆԵՐԸ, Հատ. ֆի. [Ժարգմ.
Վ. Տ. - Ն. — 3
- 156 ՍԵՔԵՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹ. ԵՒ ԽՈՐԵՆԱՅԻ,
Ստ. Մալխասեանցի . . — 40
- 157 ԴԱԼԻԼԵՅ, Կաղմեց Հ. Առաքելեան — 25
- 158 ԶԱՐ-ՍԻՐՏ, Հատ. ֆի [Ժարգմ. 25
Շ. Տ—Ն. —
- 159 ՄԱՆՉՈՒԿՆ ՈՒ ԿՈՒՏԻՆԸ, [Ժարգմ.
Պերճ Պռօշեանի — 10
- 160 ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ ասողք երկխա-
ների. Բժ. Վ. Աճառեան. . . . — 25
- 161 ՄԱՆԿՈՒԹ. և ՊԱՏՍՆԵԿ. (մամ տակ) —
- 162 ՊՈՒՉԿԻՆ, Ս. Լիսիցեանի . . . — 40
- 163 ԴԱԴՍՏՈՆ, ԼԼօի — 80
- 164 ՔՆԱՐ ՊՈՒՉԿԻՆԻ — 50

Գիւմի—Тифлис, Тифлисское Общество Изда-
нія армянскихъ книгъ, Կամ Тиф. (Russie)
Société de la publication des livres arméniens.

1419

2013

